

TEKNOLOJİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editörler: Dr. Ömer Aydın
Dr. Çağdaş Cengiz

Bu kitapta, teknoloji ile uluslararası ilişkileri buluşturan dinamikler; i) Yükselen Teknolojiler, ii) Teknoloji ve Yenilik Politikaları, iii) Siber Güvenlik ve Savaş, iv) Sosyal Medya, v) Bilişim, Bilgi Toplumu ve Küresel Boyutlar başlıklı 5 ana kısım altında ele alınmıştır. Yükselen Teknolojiler kısmında; Karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0, kripto paralar ve 5N (5G) mobil ağlarının uluslararası ilişkiler, ekonomi ve siyasete etkileri incelenmiştir. Teknoloji ve Yenilik Politikaları başlıklı ikinci kısımda; teknoloji ve yenilik politikaları açısından Avrupa Birliği'nin küresel konumuna odaklanan, kanımızca insanlığın önündeki en büyük sınav olan iklim krizi ile mücadelede teknolojik yeniliğin rolünü Almanya örneğiyle inceleyen ve küreselleşme ile teknoloji arasındaki çoklu etkileşimi modern zamanlar/aktörler açısından ele alan çalışmalar yer almaktadır. Siber Güvenlik ve Savaş başlıklı üçüncü kısımda; önce modern teknoloji ve savaş konseptine, ardından kritik enerji altyapıları açısından siber güvenlik boyutuna ve uluslararası sistemdeki uygulamalara yer verilmiştir. Yine oldukça güncel bir konuyu temsil eden Sosyal Medya başlıklı dördüncü kısım ise sosyal medyanın uluslararası ilişkiler alanındaki etkilerini/önemini, dönüştürücü yönünü ve yanı sıra analitik olarak sosyal medyayı inceleyen çalışmalara ayrılmıştır. Bilişim, Bilgi Toplumu ve Küresel Boyutlar başlıklı beşinci kısımda; yazılım sektörü ve uluslararasılaşma, bilgi toplumu ve yeni ekonomi kavramları üzerinden küresel değer zincirleri ve bunların gelişmekte olan ülkelere etkisi ve son olarak da fikri ve sınai hakların mülkiyeti açısından davaya konu olmuş ulusal ve uluslararası önemli olay ve durumlar değerlendirilmektedir.

TEKNOLOJİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editörler
Dr. Ömer Aydın
Dr. Çağdaş Cengiz

TEKNOLOJİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editörler: Dr. Ömer Aydın
Dr. Çağdaş Cengiz

AKADEMİK YAYINCILIK

www.nobelyayin.com

nobelyayin | nobelkitap | nobelcocuk | nobelyasam | nobelcocukyayin

TEKNOLOJİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editörler
Dr. Ömer Aydın
Dr. Çağdaş Cengiz

TEKNOLOJİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Editörler: Dr. Ömer Aydın, Dr. Çağdaş Cengiz

Yayın No. : 3572
Beşeri Bilimler : 326
ISBN : 978-625-439-726-4
E-ISBN : 978-625-439-727-1
Basım Sayısı : 1. Basım, Eylül 2021

© Copyright 2021, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Buse Gamze Çeliktaş -buse@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Grafik Tasarım Uzmanı : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Lale Yalçın -laleenobel@gmail.com-
Baskı Sorumlusu : Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Rek. İnş. Tur. Oto. San. ve Tic. Ltd. Şti. / Sertifika No.: 47911-
Zübeyde Hanım Mah. Süzgun Cad. No.:7 Altındağ / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Aydın, Ömer., Cengiz, Çağdaş.

Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler / Ömer Aydın, Çağdaş Cengiz

1. Basım. XVI + 384 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-439-726-4

E-ISBN: 978-625-439-727-1

1. Teknoloji 2. Uluslararası İlişkiler 3. Avrupa Birliği 4. Küreselleşme 5. Yenilik 6. Bilişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kıda Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Bölüm Yazarları

1. KISIM - YÜKSELEN TEKNOLOJİLER

1. Bölüm - Küresel Politik Rekabetin Teknolojik İzleri: Endüstri 4.0'dan Karanlık Fabrikalara

Dr. Erdi Kutlu

erdikutluuu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4340-2969

2. Bölüm - Endüstri 4.0'ın Uluslararası İlişkilere Etkisi

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Yurtsever

Dokuz Eylül Üniversitesi

mustafa.yurtsever@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2232-0542

3. Bölüm - 5. Nesil Mobil İletişim Teknolojisi ve Uluslararası Yansımaları

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Aydın

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

omer.aydin@cbu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7137-4881

4. Bölüm - Uluslararası Parasal İlişkiler ve Kur Savaşları Bağlamında Kripto Para Birimlerinin Geleceği

Doç. Dr. Selim Şanlısoy

Dokuz Eylül Üniversitesi

selim.sanlisoy@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0629-0905

Tuğberk Çiloğlu

utugberk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7387-3692

2. KISIM - TEKNOLOJİ VE YENİLİK POLİTİKALARI

1. Bölüm - Teknoloji ve Yenilik Politikaları: Uluslararası Rekabet Açısından 2010 Sonrası Avrupa Birliği'nin Performansına Genel Bir Bakış

Dr. Barış Alpaslan

Ege Üniversitesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı

baris.alpaslan@ege.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0756-7021

Dr. Çağdaş Cengiz

Dokuz Eylül Üniversitesi, Avrupa Birliği Anabilim Dalı

cagdas.cengiz@deu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-7606-5842

2. Bölüm - İklim Krizi ile Mücadelede Teknolojik Yeniliğin Rolü: Almanya Örneği

Adem Kurtar

Avrupa Çalışmaları Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi

adem.kurtar@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0441-9250.

3. Bölüm - Küreselleşme ve Teknoloji: Modern Dünyanın İlişki Eksenli

Dr. Öğr. Üyesi Furkan Yıldız

Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü

furkanyildiz1985@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-1533-222X

3. KISIM - SİBER GÜVENLİK VE SAVAŞ

1. Bölüm - Teknoloji ve Savaş

Prof. Dr. Sait Yılmaz

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Dekanı

saityilmaz@esenyurt.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7443-1856

2. Bölüm - Siber Güvenlik Kapsamında Kritik Enerji Altyapılarının Durumu ve Uluslararası Sistemdeki Uygulamaları

Doç. Dr. Vildan Ateş

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

vates@ybu.edu.tr

vgirginates@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8855-8556

Dr. Zühre Aydın Yenioğlu

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı

zaydin@epdk.gov.tr

zuhreayd@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5992-4983

4. KISIM - SOSYAL MEDYA

1. Bölüm - Uluslararası İlişkilerde Sosyal Medyanın Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Bekar
Ufuk Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
nurgulbekar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6267-0160

Dr. Öğr. Üyesi Mesut Ünlü
Ufuk Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri
mesut.unlu@ufuk.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1758-0024

2. Bölüm - Çin'de Sosyal Medya

Doç. Dr. İlhan Aras
Nevşehir HBV Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ilhanaras@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5120-8117

3. Bölüm - Uluslararası İlişkilerde Sosyal Medya Analitiği

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sabuncu
Yalova Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
isabuncu@yalova.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8625-9256

5. KISIM - BİLİŞİM, BİLGİ TOPLUMU VE KÜRESEL BOYUTLAR

1. Bölüm - Yazılım Sektörü ve Uluslararasılaşma, Politika Önerileri

Öğr. Gör. Dr. Muhammet Damar
Dokuz Eylül Üniversitesi
muhammet.damar@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3985-3073

Doç. Dr. Güzin Özdağoğlu
Dokuz Eylül Üniversitesi
guzin.kavrukkoca@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3055-3055

2. Bölüm - Yeni Ekonomide Küresel Değer Zincirlerinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi

Doç. Dr. Selim Şanlısoy
Dokuz Eylül Üniversitesi
selim.sanlisoy@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0629-0905

Araş. Gör. Erdem Ateş
Dokuz Eylül Üniversitesi
erdem.ates@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1459-9555

**3. Bölüm - Teknolojik ve Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Fikrî ve Sınai Haklar:
Uluslararası Davaların Değerlendirilmesi**

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Karaman
İzmir Demokrasi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü
dilek.karaman@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4964-4010

Hakem ve Bilim Komitesi

Editörler

Dr. Ömer Aydın

Dr. Çağdaş Cengiz

Hakem ve Bilim Komitesi

Prof. Dr. Ahmet Kaya,
Ege Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Avni Önder Hanedar,
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Nazif Mandacı,
Yaşar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Enis Karaarslan,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Sabri Erdem,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cem Bölen,
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel Cengiz,
Ardahan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Aydın,
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Vahap Tecim,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serkan Metin,
Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Doç. Dr. Aşkın Özdağoğlu,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Timuçin Yalçınkaya,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Emir Özeren,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Barış Alpaslan,
Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan Dalkılıç,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Çağdaş Cengiz,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Necip Arman,
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Muhammet Damar,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Oytun Meçik,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Dr. Nüket Evrim Karaturp,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Üzeyir Aydın,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Önder Canveren,
Dokuz Eylül Üniversitesi

Ön Söz

Teknoloji, uluslararası ilişkilerde asli belirleyici bir role sahiptir. Dönüştürücü süreçler bütünü olarak teknolojik gelişim; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik alanın yanı sıra ülkeler ve bölgeler arası ilişkileri derinden etkiler. Uluslararası ilişkilerde en iyi ve en verimli gelişmeleri teknoloji belirlemiştir. Ne yazık ki en kötü ve en yıkıcı olanları da... Üretimi, iletişimi ve dayanışmayı teknoloji yükseltmiştir, ne yazık ki savaşları ve kirliliği de... Teknolojik gelişmişliğin veya teknolojiye erişimin düzeyi, uluslararası ilişkilerin doğasını ve uluslararası sistemin hiyerarşik yapısını şekillendirir. Teknoloji ile uluslararası ilişkilerin koşutluğu ve birlikteliği tam da bu noktada insanoğlunun günlük hayatına, üretim ve mübadele ilişkilerine, tüketim alışkanlıklarına, kültürel alanına, iletişimine, güvenliğine ve geleceğine, diğer bir deyişle zaman ve mekan boyutuyla tüm varoluşuna nüfuz eder. Devletler arası veya toplumlar arası, insanoğluna dair ve insanoğlunun eylemiyle şekillenen her türlü meta, yapı, ilişki ve organizasyon, işte bu etkileşimin ürünüdür. Teknoloji ile uluslararası ilişkiler dünyasının etkileşimini yansıtan bu temel dinamikler, bilim insanlarıca tespit edilir ve tartışılır. Uluslararası ilişkiler ile teknolojinin bulunduğu bu dönüştürücü, dinamik ve disiplinlerarası boyut, çalışmamıza esin kaynağı olmuştur. Yeni teknolojik gelişmelerin uluslararası ilişkilere, uluslararası ilişkilerin de teknoloji ve yenilik süreçlerine etkilerini takip edebilmek, mevcut sorunları tartışabilmek, geleceği öngörebilmek ve bunları akademik bir süzgecin içinden geçirip tarihe not düşebilmek adına hazırladığımız “Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler” başlıklı kitap projemiz, teknolojik değişim ile uluslararası ilişkiler/uluslararası politika arasındaki etkileşim üzerinden literatüre nitelikli bir katkı sunmayı hedefler. Kitabın yayın dili Türkçe’dir çünkü öncelikle Türkçe literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır. Projemiz disiplinlerarasıdır çünkü *Uluslararası İlişkiler, Avrupa Çalışmaları, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilişim Sistemleri, İktisat, İşletme, Maliye, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Uluslararası Ticaret, Finans ve Hukuk* gibi sosyal alanlar ile *Bilgisayar ve Bilişim Mühendisliği* gibi teknik alanların sentezlendiği, farklı bilim dallarından gelen bilim insanlarının emeğini yansıtan birbirinden değerli teorik ve ampirik çalışmaları bünyesinde toplamıştır.

Kitabımızda, teknoloji ile uluslararası ilişkileri buluşturan dinamikler 5 ayrı bölümde ele alınmak suretiyle; i) *Yükselen Teknolojiler*, ii) *Teknoloji ve Yenilik Politikaları*, iii)

Siber Güvenlik ve Savaş, iv) *Sosyal Medya*, v) *Bilişim, Bilgi Toplumu ve Küresel Boyutlar* alt başlıklarına ayrılmıştır. *Yükselen Teknolojiler* bölümünde Karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0, Kripto paralar ve 5N (5G) mobil ağlarının uluslararası ilişkiler, ekonomi ve siyasete etkileri incelenmiştir. *Teknoloji ve Yenilik Politikaları* başlıklı ikinci bölümde, teknoloji ve yenilik politikaları açısından Avrupa Birliği'nin küresel konumuna odaklanan; kanımızca insanlığın önündeki en büyük sınav olan iklim krizi ile mücadelede teknolojik yeniliğin rolünü Almanya örneğiyle inceleyen ve küreselleşme ile teknoloji arasındaki çoklu etkileşimi modern zamanlar/aktörler açısından ele alan çalışmalar yer almaktadır. *Siber güvenlik ve Savaş* başlıklı üçüncü bölümde, önce modern teknoloji ve savaş konseptine, ardından kritik enerji altyapıları açısından siber güvenlik boyutuna ve uluslararası sistemdeki uygulamalara yer verilmiştir. Yine oldukça güncel bir konuyu temsil eden *Sosyal Medya* başlıklı dördüncü bölüm ise sosyal medyanın uluslararası ilişkiler alanındaki etkilerini/önemini, dönüştürücü yönünü ve yanı sıra analitik olarak sosyal medyayı inceleyen çalışmalara ayrılmıştır. *Bilişim, Bilgi Toplumu ve Küresel Boyutlar* başlığıyla beşinci bölümümüzde, yazılım sektörü ve uluslararasılaşma; bilgi toplumu ve yeni ekonomi kavramları üzerinden küresel değer zincirleri ve bunların gelişmekte olan ülkelere etkisi ve son olarak da fikri ve sınai hakların mülkiyeti açısından davaya konu olmuş ulusal ve uluslararası önemli olay ve durumlar değerlendirilmektedir.

Özenli bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkardığımız bu eser, çağrı sürecinden bölüm özetlerinin kabulüne; bölüm tam metinlerinin gönderimi ve hakem değerlendirme süreçlerinden editöryal işlem, dizgi ve baskı süreçlerine kadar titizlikle, akademik ilke ve etik değerlere uygun biçimde, uluslararası niteliğe, normlara uyarlı ve bilimsel ilkeler gözetilerek hazırlanmıştır. Katkısı olan tüm yazarlarımıza, hakem ve yayın kurulu üyelerimize, baskı ve yayında emeği geçen yayınevi çalışanlarına ve İzmir Akademi Derneğine teşekkür ederiz. Kitabımızın tüm araştırmacılara, akademiye, bilime ve herşeyden önemlisi geleceğin sahibi olan gençlerimize ve öğrencilerimize katkı sunmasını dileriz.

Dr. Çağdaş Cengiz
(Uluslararası İlişkiler ve AB Alanı)

Dr. Ömer Aydın
(Teknoloji Alanı)

İçindekiler

Bölüm Yazarları	iii
Hakem ve Bilim Komitesi	vii
Ön Söz	ix

1. Kısım - Yükselen Teknolojiler

1. Bölüm - Küresel Politik Rekabetin Teknolojik İzleri:	
Endüstri 4.0'dan Karanlık Fabrikalara	1
Karanlık Fabrikaların Teknik Yapısı.....	2
Karanlık Üretim Modelinde Emek ve Enerji Faktörü	4
Karanlık Fabrikaların Piyasaya Etkisi	7
Karanlık Fabrikaların Uluslararası Güç Dengelerine Etkisi	9
Sonuç	13
Kaynakça.....	14
2. Bölüm - Endüstri 4.0'ın Uluslararası İlişkilere Etkisi	17
Uluslararası Siyaset.....	20
Uluslararası Hukuk.....	24
Uluslararası Ticaret.....	27
Sonuç	34
Kaynakça.....	35
3. Bölüm - 5. Nesil Mobil İletişim Teknolojisi ve Uluslararası Yansımaları	41
Kablosuz İletişim Teknolojileri	44
Bluetooth	44
WiFi.....	45
3G.....	46

4G.....	47
5G.....	47
5G'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Etkileri.....	49
5G'ye Uluslararası Tepkiler.....	55
Huawei ve Çin-Amerika Gerginliği.....	60
Sonuç.....	61
Kaynakça.....	63

4. Bölüm - Uluslararası Parasal İlişkiler ve Kur Savaşları Bağlamında Kripto Para Birimlerinin Geleceği	67
Kripto Para Birimlerinin Ortaya Çıkışı.....	67
Paranın İşlevleri Boyutuyla Kripto Paralar.....	71
Kur Savaşları ve Kripto Para Birimleri.....	75
Kur Savaşları.....	76
Kur Savaşları, Kripto Paralar ve Küresel Para Sistemi.....	82
Sonuç.....	94
Kaynakça.....	96

2. Kısım - Teknoloji ve Yenilik Politikaları

1. Bölüm - Teknoloji ve Yenilik Politikaları: Uluslararası Rekabet Açısından 2010 Sonrası Avrupa Birliği'nin Performansına Genel Bir Bakış	101
Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları: Neo-Klasik Kuram'a Karşı Evrimci Kuram.....	105
İktisadi Getiri Hiyerarşileri, Tekno-Ekonomik Paradigmalar ve "Kapitalist Tipte Zenginlik": Tarihsel Deneyime Genel Bir Bakış.....	110
Yüksek Teknoloji İçeren İktisadi Faaliyet Alanlarında Küresel Görünüm ve Avrupa Birliği.....	122
Sonuç.....	134
Kaynakça.....	138

2. Bölüm - İklim Krizi ile Mücadelede Teknolojik Yeniliğin Rolü: Almanya Örneği	143
İklim Krizi'nin Kavramsal Çerçevesi.....	145
İklim Krizinin Nedenleri: Sanayileşme, Teknolojik Gelişme ve Büyümenin Rolü.....	146
İklim Kriziyle Mücadelenin Kısa Tarihi.....	154
İklim Kriziyle Mücadelede Teknoloji: Almanya Örneği.....	161
Sonuç.....	169
Kaynakça.....	171

3. Bölüm - Küreselleşme ve Teknoloji: Modern Dünyanın İlişki Eksenini	177
Kavramsal Çerçeve.....	178
Küreselleşmenin Tarihi ve Tanımı.....	178
Küreselleşme-Teknoloji İlişkisi.....	180
Küreselleşme 4.0.....	183
Teknoloji ve Yeni Bir İlişki Eksenini.....	186
Sonuç.....	191
Kaynakça.....	194

3. Kısım - Siber Güvenlik ve Savaş

1. Bölüm - Teknoloji ve Savaş	201
Yapay Zekâ ve Savunma Teknolojileri.....	203
Yapay Zekânın Askerî Alandaki Uygulamaları.....	205
Ülkelerin Yapay Zekâ Alanında Savunma Projeleri.....	209
Biyo-Teknolojinin Askerî Alanda Kullanılması.....	211
Nöro-Geliştirmenin Askerî Uygulamaları.....	213
Akıllı Savaş.....	214
Akıllı Savaş ve Yapay Zekâ.....	217
Ölümçül Otonom Sistemler.....	219
Sürü Drone'ları.....	220
Yer Robotları.....	221
Sonuç.....	221
Kaynakça.....	222

2. Bölüm - Siber Güvenlik Kapsamında Kritik Enerji Altyapılarının Durumu ve Uluslararası Sistemdeki Uygulamaları.....

Kritik Altyapıların Önemi.....	228
Kritik Enerji Altyapısının Önemi.....	229
Kritik Altyapılar ve Dünya.....	230
Kritik Altyapılar ve Türkiye.....	232
Kritik Enerji Altyapısı Sistemleri.....	234
Kritik Enerji Altyapılarına Yapılan Saldırıları.....	235
Kritik Altyapıların Korunması.....	237
Kritik Enerji Altyapılarının Korunması.....	240
Sonuç.....	242
Kaynakça.....	244

4. Kısım - Sosyal Medya

1. Bölüm - Uluslararası İlişkilerde Sosyal Medyanın Etkisi	249
Bir Sosyal Bilimler Disiplini Olarak Uluslararası İlişkiler.....	252
İletişim Kavramı ve İletişim Biçimleri.....	255
Tarihsel Bakış Açısıyla Medyanın Teknolojik Dönüşümü.....	257
Sosyal Medyanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	260
Uluslararası İlişkilerde Sosyal Medyanın Rolü.....	264
Sosyal İnşacılık Teorisi.....	265
Karşılıklı Bağımlılık Teorisi.....	268
Arap Baharı.....	269
Cambridge Analytica (CA) Skandalı.....	270
Beyaz Rusya'da Seçimler ve Sonrası.....	271
Sonuç.....	271
Kaynakça.....	273
2. Bölüm - Çin'de Sosyal Medya	277
Çin'de İnternetin ve Sosyal Medyanın Gelişimi.....	278
WECHAT.....	281
YOUKU.....	282
TIKTOK.....	283
Sosyal Medyadaki Sansür.....	284
Sonuç.....	287
Kaynakça.....	288
3. Bölüm - Uluslararası İlişkilerde Sosyal Medya Analitiği	291
Örnek Araştırma Konuları.....	292
Metot ve Araçlar.....	294
Sosyal Medyadan Veri Toplama.....	294
Veri Ön İşleme.....	299
Duygu Analizi.....	300
İçerik Analizi ve Konu Modelleme.....	302
İlişkilendirme Analizi.....	304
Sosyal Ağ Analizi.....	305
Sonuç.....	306
Kaynakça.....	307

5. Kısım - Bilişim, Bilgi Toplumu ve Küresel Boyutlar

1. Bölüm - Yazılım Sektörü ve Uluslararasılaşma, Politika Önerileri	311
Yazılım Sektörünün Genel Yapısı	313
Dünyada Yazılım Sektörü.....	315
Yazılım İhracatı: Stratejiler, Engeller, Başarı Faktörleri.....	319
Yazılım İhracatındaki İç ve Dış Engeller	320
Yazılım İhracatında Stratejiler	321
Yazılım Sektöründe Başarı Faktörleri	323
Sektördeki Görünmeyen Engeller ve Dikkat Edilecek Hususlar	325
Sonuç	329
Kaynakça.....	331
2. Bölüm - Yeni Ekonomide Küresel Değer Zincirlerinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi.....	335
Bilgi Toplumu ve Yeni Ekonomi.....	336
Yeni Ekonomiyi Ortaya Çıkaran Etmenler.....	340
Yeni Ekonominin Özellikleri.....	341
Yeni Ekonominin Temel Unsurları	341
Küreselleşme ve Küresel Değer Zincirleri.....	350
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Küresel Değer Zincirindeki Yeri.....	353
Veri Seti ve Yöntem.....	353
Ampirik Bulgular	356
Sonuç	358
Kaynakça.....	359
3. Bölüm - Teknolojik ve Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Fikri ve Sınai Haklar: Uluslararası Davaların Değerlendirilmesi.....	363
Fikri Mülkiyet Hakları ve Önemi.....	366
Kanunlara Gereksinim Duyulma Nedeni	369
Ekonomi, Teknolojik Gelişme ve İnovasyon Yönünden Önemi.....	372
Örnek Hukuki Olaylar Çerçevesinde Değerlendirme.....	376
Yazarlar Birliğinin Google'a Açtığı Dava, ABD.....	376
iCraveTV Vakası, Kanada	378
Sonuç	378
Kaynakça.....	381

2. ■ Kısım

**Teknoloji ve
Yenilik
Politikaları**

Teknoloji ve Yenilik Politikaları: Uluslararası Rekabet Açısından 2010 Sonrası Avrupa Birliği'nin Performansına Genel Bir Bakış

Barış Alpaslan - Çağdaş Cengiz

1980 sonrası dönem, II. Dünya Savaşı sonrasına özgü devlet müdahaleciliğinin (hem “sosyal refah devleti” hem de “ulusal kalkınmacı devlet” tipi müdahalecilik anlamında) gerileyişi ve yine bu döneme özgü (çoğunlukla GATT, IMF ve WB gibi uluslararası iktisadi kuruluşların öncülük ettiği) liberal uygulama biçimlerinin değişmesi/genişlemesi ile karakterize olan özel bir dönemdir ve hâkim iktisadi yazında genel olarak “neo-liberal dönem” olarak kabul edilmektedir.¹

İçinde ‘liberal’ geçen bir kavramlaştırmanın doğal olarak liberal iktisadi politika ve uygulamalara gönderme yapacağı açıktır. Nitekim, 1980’li yıllardan sonra uygulanan ekonomi politikaları genel çizgileriyle değerlendirildiğinde, ilk bakışta mevzubahis kavramlaştırmayı doğrulayan bir dizi uygulamayla karşılaşmaktadır: Dış ticarete serbestleşme, gümrük duvarlarının düşürülmesi, sermayenin uluslararası dolaşımının önündeki engellerin azaltılması, özelleştirmeler, çeşitli iktisadi faaliyet kollarında sübvansiyonların kaldırılması, deregülasyon, sosyal güvenlik harcamalarının kısılması, çalışanları korumaya dönük toplumsal ve hukuki denetim mekanizmalarının daraltılması vb. pek çok uygulama, dönemin liberal karakterine dair net göstergeler sunmaktadır. Dolayısıyla, neo-liberal dönem kavramlaştırması gerçeklikle önemli örtüşmeler göstermektedir.

¹ Hâkim iktisadi yazında II. Dünya Savaşı sonrası dönem genel olarak müdahaleci uygulamalara referansla ele alınmaktadır. Ancak ilgili dönem iktisadi liberalleşme eğilimlerinden azade değildir. Konuyla ilgili bir metin için bkz. Alpaslan (2016).

Söz konusu örtüşmelere karşın, “neo-liberal dönem” biraz daha dikkatle incelendiğinde, liberal olmayan, piyasa mekanizmasını bozan bir dizi boyut hemen fark edilmeye başlar: Liberal olmayan, piyasa mekanizmasını bozan boyutların en önemlilerinden biri, neo-klasik terimlerle ifade edilirse, “emek faktörü”nün uluslararası dolaşımında kısıtlamaların devam etmesidir. Bu durumun liberal kuramların mantığından gidildiğinde bile piyasaları aksatacağı ve neredeyse küresel düzlemde emek aleyhine, sermaye lehine bir sonuç yaratacağı açıktır.

1980 sonrasına özgü liberal uygulamalar esas olarak ABD ve İngiltere’den başlayarak bizzat bu ülkelerin öncülüğünde dünyaya yayılsa da bu uygulamaların piyasa mekanizmasını bozan çarpıcı görünümünden biri, genel olarak daha rekabetçi olan “gelişmiş” denilen ülkelerin “azgelişmiş” ve “gelişmekte olan” denilen ülkelere kıyasla dış ticarete liberalleşmeyi daha “ağırdan alması” ile ilgili olmuştur: Söz konusu ülkeler, daha rekabetçi olmalarına rağmen örneğin tarımsal alanda koruma, teşvik ve yönlendirmeleri sürdürmüşlerdir. Ya da örneğin, tekstil ve giyimde kota uygulamalarına devam etmişlerdir.

Dönem boyunca liberalleşme süreçlerinin hem önünü açan hem de piyasa mekanizmasını bozarak bizzat liberalleşme sürecine engel teşkil eden bir başka boyut ulus ötesi birliklerin (AB, NAFTA, ASEAN vb.) ortaya çıkışıyla ilgilidir. Hâkim yazında genellikle büyülenilmişçesine bu birlikler içinde gerçekleşen liberalleşme süreçlerine vurgu yapılmakta/odaklanılmaktadır. Oysa, örneğin üye devletleri gözetecek oluşturulan ortak gümrük tarifeleri, fiilen, birlik dışı çok sayıda ülke aleyhine gerçekleştirilmiş anti rekabetçi düzenlemelerdir. Dolayısıyla mesele küresel düzlemde değerlendirildiğinde, bu birliklerin piyasa mekanizmasını bozacağı açıktır.

Döneme özgü liberalleşmenin çarpıcı boyutlarından bir diğeri, “azgelişmiş” ve “gelişmekte olan” denilen ülkelerde neo-liberal uygulamaların bizzat başlama sürecine ilişkindir: “Azgelişmiş” ve “gelişmekte olan” denilen ülkelerin önemli bir kısmında neo-liberal uygulamalar askerî darbeler eşliğinde askerî diktatörler eliyle uygulanmaya başlanmıştır. Yani söz konusu ülkelerde yaşayan insanlar, neo-liberal politikaların uygulanması yönünde bir tercihte bulunamamışlardır. Dolayısıyla, eleştirel yazında sıklıkla vurgulanan “neo-liberal politikaların dayatılması” argümanı pek de gerçekliğe aykırı görünmemektedir.

Neo-liberal politikalar konusunda dikkat çekici bir başka nokta, söz konusu politikaların hem diline hem de uygulama sürecine sinmiş totaliter ve “tekçi” boyutla ilgilidir: “1980 sonrası özellikle IMF (International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu) ve WB (World Bank – Dünya Bankası) öncülüğünde önerilen iktisadi politikalar, alternatifsiz oldukları iddiasıyla, her toplum, her ülke için geçerli tek çözüm, tek alternatif olarak sunulmuştur; daha da ötesi, bu politikalar, tüm

ekonomiler için fiilen standarttır, tek biçimlidir (Stiglitz, 2004: 11-14). Farklı toplumlar ve ülkelerde iktisadi hayat üzerinde önemli etkileri olan farklı gelenekler ve kurumların mevcudiyeti bir yana, politika denilen şey, geleceğe ilişkindir ve doğası gereği bizzat yeni yol arayışlarının koruluğudur; aynı çözümlerin sürekli tekrarlanacağı bir alan değildir” (Alpaslan, 2016: 1-2).

Ekonomi politikalarının geleceğe dönük ve öngörülemez bu yönü, bizzat “neo-liberal dönem”de özellikle “gelişmiş” denilen ya da “yeni sanayileşen” denilen ülkelerde giderek genişleyen bir uygulama alanı bulan “yeni” tip ekonomi politikaları ile fiilen ete kemiğe bürünmüş, kendini teyit etmiştir: Önce ulusal, daha sonra bölgesel, daha da sonra AB, NAFTA, ASEAN gibi ulus ötesi üst birliklerde uygulanan bilim, teknoloji ve yenilik politikaları... Bu politikalar, en azından 1990’ların ortasına kadar “gelişmekte olan” ve “azgelişmiş” denilen ülkelerde hemen hemen hiçbir şekilde uygulanmamıştır. 1990’ların ortalarından sonra ise çok az sayıda ülke için sınırlı bir uygulama alanı bulduğu rahatlıkla söylenilebilir. Yani, “azgelişmiş” ve “gelişmekte olan” denilen ülkelerde “tek reçete”² uygulanırken, “gelişmiş” ve “yeni sanayileşen” denilen ülkelerde “neo-liberal” ekonomi politikalarına koşut bir şekilde uygulanan “paralel” (müdahaleci) ekonomi politikaları ilgili alt dönemi karakterize etmiştir.

Söz konusu “paralel” ekonomi politikaları (bilim, teknoloji ve yenilik politikaları), bu politikaların “mimarları” açısından ele alındığında bir başka ilginç durum göze çarpmaktadır: Mevzubahis politikaların, 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkmış olan yeni bir iktisadi okulun (Evrimci İktisat) temsilcilerinin öncülüğünde uygulanıyor oluşu... Politika uygulamaları ve evrimci iktisatçıların temel argümanlarına bakıldığında ise çok daha çarpıcı bir tabloyla karşılaşılmaktadır: Evrimci iktisatçılara göre kapitalizm eksik rekabete dayalı bir sistemdir ve dolayısıyla devletin önemli iktisadi fonksiyonları bulunmaktadır. Nitekim bilim, teknoloji ve yenilik politikaları eksenindeki uygulamalar incelendiğinde, bu politikaları uygulayan “gelişmiş” denilen ve “yeni sanayileşen” denilen ülkelerde devletin giderek çeşitlenen politika araçlarıyla ekonomiye müdahale ettiği gözlemlenmektedir. Elbette bu, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasına özgü teknokratik perspektiflerle malul müdahalecilikten farklı tipte bir müdahaleciliktir.

Söz konusu yeni tip müdahaleciliğin orijinal yanlarından biri, en azından başlangıç dönemlerinde adıyla çağrılmadan yapılmasıyla ilgili olmuştur: Müdahale sahası, çoğu zaman - başta savunma olmak üzere - çeşitli gerekçelendirmelerle uluslararası liberalizasyona konu olan mal ve hizmet grubunun dışında tutulmuş,

² Rodrik, söz konusu politikaların geleneksel ve kurumsal farklılıklar bir yana, doğal kaynaklar ve büyüklük açısından uç noktada farklılıklara sahip tüm ülkelere aynı biçimde uygulanmasına dönük boyutuna referansla son derece isabetli bir şekilde tek reçete ifadesini kullanmıştır. Konuya ilişkin bkz. Rodrik (2009).

uluslararası rekabetçilik ve dolayısıyla kapitalist tipte zenginliğe erişim açısından son derece belirleyici olan mal ve hizmetler, bilim, teknoloji ve yenilik politikaları ya da yenilik sistemleri şemsiyesi altında çeşitli biçimlerde korunmuş, teşvik edilmiş, yönlendirilmiştir.

Bu çalışmanın odak noktasında tam da bu adı konulmamış yeni müdahalecilik formları yer almaktadır. Dolayısıyla “bilim, teknoloji ve yenilik politikaları ya da evrimleştiği ve derinleştiği biçimiyle yenilik sistemi nedir? Nasıl bir şeydir? “Gelişmiş” denilen ve “yeni sanayileşen” denilen ülkelere özgü bu uygulamaların gerisinde nasıl bir perspektif bulunmaktadır? Söz konusu uygulamalarla amaçlanan nedir?” gibi sorular çalışmanın temel soruları arasında yer almaktadır. Çalışma ilk planda kendini bu tür sorularla sınırlamaktadır.³ Söz konusu soruların cevaplanabilmesi için doğal olarak betimleyici bir yöntem seçilmiş ve çalışmanın birinci bölümü karşılaştırmalı bir şekilde, evrimci iktisatçılar ile liberal yaklaşımların pusulası durumundaki neo-klasik kurama referansla ulusal bilim, teknoloji ve yenilik politikaları ile yenilik sistemi yaklaşımına ayrılmıştır.

İkinci bölüm, “kapitalist tipte ulusal zenginlik” tartışmasına evrimci iktisatçıların getirdiği katkılardan da yararlanarak “kapitalist tipte ulusal zenginliğe” ulaşılmış geçmiş döneme özgü çeşitli ülke örneklerinin en genel çizgileriyle gözden geçirilmesine ayrılmıştır. Böylesi bir bölüme gerek duyulmasının temel nedenlerinden biri, neo-liberal politikalara koşut bir şekilde, “gelişmiş” ve “yeni sanayileşen” denilen ülkelerde gözlemlenen yeni tip müdahaleciliğin, 1980 sonrasına özgü bir şey olmaması ile ilgilidir. Çünkü her şeyden önce liberal politikalara karşı müdahalecilik ikiliği üzerinden yürütülen tartışma tarihsel gerçekliklerle pek de örtüşmemektedir. Bölümde ele alınan örnekler ortaya koymaktadır ki gerçekte “kapitalist tipte ulusal zenginlik” için belirleyici boyutlardan biri, liberal ve müdahaleci uygulamaların birbirlerini tamamlayan ve destekleyen bir şekilde kullanılabilmesi ile ilgili olmuştur.

Böyle bir bölüme ihtiyaç duyulmasının bir diğer önemli nedeni, “kapitalist tipte ulusal zenginliğin” en temel sacayaklarından birinin, bizzat küresel kapitalist piyasa ağlarında bulunarak, kaynakların veri bir dönemin geleceğine referansla yeni ve yüksek getirili (çoğu durumda döneme özgü yüksek teknolojileri gerektiren) iktisadi faaliyetlere yönlendirilmesiyle belirleyici ve kuvvetli bağlantılara sahip olmasıdır. Evrimci iktisatçılara özgü tekno-ekonomik paradigmlar kuramı, çeşitli kapitalist ulusal “başarı” öykülerini böylesi bir perspektifle okuyabilmek açısından son derece yararlı bir çerçeve sunmaktadır.

³ Örneğin “çeşitli ülkelerdeki fiili uygulamaların nasıl olduğu?” gibi sorular kapsam dışı (ve belki bir başka çalışmaya) bırakılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, çeşitli istatistiki verilerden hareketle Avrupa Birliği'nin uluslararası iktisadi rekabet açısından 2010-2020 yılları arasında gösterdiği performansa odaklanmaktadır. Neden Avrupa Birliği ve neden ilgili yıllar seçilmiştir? Öncelikle AB'yi oluşturan ülkelerin önemli bir kısmı, yenilik sistemleri yaklaşımına hızla katılım gösteren, adapte olan örnekler durumundadır ve bu katılımın etkilerini daha berrak bir şekilde görebilmek açısından 2010 yılı sonrası dönem oldukça uygun bir zaman dilimidir. AB seçiminin bir diğer önemli nedeni, kapitalizmin beşinci olmasına karşın AB'nin küresel hasıla ve küresel kapitalist ekonomi içinde özellikle 20. yüzyıl başlarından 2010'lara süreklilik gösteren irtifa kaybıyla bağlantılıdır.

Acaba söz konusu iktisadi uygulamalar bu irtifa kaybını tersine çevirebilmiş, değilse yavaşlatabilmiş midir? Ancak daha önemlisi, AB'nin bir "başarı" ya da "başarısızlık" örneği teşkil etmemesi ile ilgilidir. Başka bir ifade ile AB'nin seçilme nedenlerinden bir diğeri, çalışmaya orijinal niteliğini veren perspektifle ilgilidir: Sosyal bilimlerde meseleler genellikle, örneğin, merkez - çevre, az gelişmiş - gelişmekte olan - gelişmiş, I. Dünya - II. Dünya - III. Dünya biçiminde gruplandırmalar üzerinden düşünülme ve ele alınma eğilimindedir. Bu tür gruplandırmaların tarihsel toplumsal süreçlerin anlaşılmasında son derece önemli katkılar yaptığı bir vakıadır. Ancak kanımızca kapitalizmi daha berrak bir şekilde anlamının bir başka boyutu onun, bir ters piramit biçiminde, aşağı ve yukarıya doğru uzayan hiyerarşiler biçiminde anlaşılmasından geçmektedir. AB seçimi ve değerlendirmesi, bu açıdan, sistemin hiyerarşik yapısından hareketle sistemi anlama çabasından kaynaklanmaktadır.

Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları: Neo-Klasik Kuram'a Karşı Evrimci Kuram

"Teknolojik gelişme sürecinin hızı ve yönünü etkilemek amacıyla bu sürecin bütün aşamalarına (bilimsel buluş, teknolojik yenilik ve teknolojik yayılma) yönelik politikalar", en genel hatlarıyla bilim, teknoloji ve yenilik politikaları genel kategorisi içinde değerlendirilebilir (Taymaz, 2001: 5). Konuya ilişkin, devlet müdahalesine biraz daha net bir vurgu yapan tanımlamalar da yapılmaktadır: En genel çizgileriyle bilim, teknoloji ve yenilik politikaları, "teknolojik yeteneklerin kazanılması sürecini ve yönünü teşvik etmek ve yönetmek için hükümetlerin kullandığı enstrümanlar seti"dir (Soyak, 2002: 102).

Bilim, teknoloji ve yenilik politikaları genel kategorisi içinde değerlendirilen politikalar konusunda iki temel yaklaşıma (neo-klasik - ve uzantısı durumundaki - yaklaşımlar ile evrimci yaklaşım) işaret edilmektedir (Taymaz, 2001): Neo-klasik yaklaşım ve daha çok da uzantısı konumundaki yaklaşımlar, teknolojiyi kamusal nitelikte egzojen bir değişken ve üretim faktörlerinden biri olarak varsaymakta ve

teknolojik değişmeyi üretim fonksiyonunda kaymalar biçiminde göstermektedirler. Bildiğimiz gibi üretim fonksiyonu, tam bilgilenme, azalan marjinal verimlilik, ikame edilebilirlik gibi son derece kısıtlayıcı varsayımlar altında kurgulanmıştır. Bütün bu kısıtlayıcı varsayımlardan, doğal olarak tam rekabet şartları ortaya çıkmaktadır. Tam rekabet şartlarında kaynaklar etkin bir şekilde dağılacığından kuramın mantığı gereği ekonomiye devlet müdahalesi gereksiz olmakla kalmayacak, daha da ötesi refah bozucu etkileri olacaktır (Soyak, 1995: 93). Kısaca neo-klasik ve uzantısı yaklaşımlardan teknoloji konusunda tam rekabet şartlarını sağlamaya dönük, “yansız” politikalar önermesi çıkmaktadır.

Neo-liberal politikaların oluşturulmasında belirleyici bir etkiye sahip iktisatçılardan örneğin Friedman’ın teknoloji meselesine ayrı bir öneri getirmediğini hatırlatmakta da yarar vardır. Friedman, savunma, çevre gibi kritik öneme sahip alanlar dışında devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini, en “doğru” ekonomi politikasının devletin uygulayacağı tarafsız politikalar olacağını net bir şekilde vurgulamıştır (Friedman, 1988: 47-68). Burada “savunma” alanının bir istisna olarak değerlendirildiğine özellikle dikkat edilmelidir. Neo-liberal yaklaşımların yeni teknolojiler konusunda bıraktığı bu açık kapı, 1980 sonrası neo-liberal politikalara “paralel” ekonomi politikalarının bu kapıdan içeri girerek müdahaleciliğin sahasını çok geniş alanlara yaymasında belirleyici olmuş bu yaklaşımlara özgü “büyülü” bir kapı durumundadır. Ancak neo-liberal yaklaşımlar yeni teknoloji içeren alanlara devlet müdahalesinin gerekliliği konusundaki argümanlar açısından bu noktada kalmamıştır.

Neo-liberal yaklaşımlara göre teknolojik yenilik ve bilgi konusunda piyasalar en azından üç nedenle kaçınılmaz bir şekilde aksayacaktır (Taymaz, 2001: 6): Bunlardan birincisi, teknolojik yenilik ve bilginin, tam rekabet şartlarının gerçekleşmesi için herhangi bir mal veya hizmetin taşınması gereken, dışlanabilirlik (excludability), rekabetçilik (rivalry) ve şeffaflık (transparency) özelliklerine sahip olmaması ile ilgilidir. Teknolojik yenilik ve bilgi, öncelikle dışlanabilirlik (bir malın yalnızca tek bir tüketici tarafından tüketilebilmesi) özelliğine sahip değildir. Bir kere edinildikten sonra, sınırsız sayıda “tüketici” tarafından tüketilebilir hâle gelmektedir. Herhangi bir malın tüketildikten sonra bitmesi nedeniyle başkaları tarafından tüketilemez hâle gelmesine, tekrar tüketilmek üzere yeniden alınması gerekliliğine vurgu yapan rekabetçilik özelliğinin de yine teknolojik bilgi ve yenilik konusunda “işle”meyeceği açıktır. Bir kere edinmek, yeterli olacaktır. İktisadi aktörlerin piyasada rasyonel davranabilmeleri için herhangi bir mal veya hizmete ilişkin tam bilgiye sahip olabilmeleri gerekir (Şeffaflık özelliği). Ancak teknolojik bilgi ve yeniliğin tüketici tarafından bilindiği andan itibaren, alınmasının, dolayısıyla da üretilmesinin anlamsız hâle geleceği açıktır.

Neo-liberal yaklaşımlarda teknolojik yenilik ve bilgi söz konusu olduğunda piyasaların aksamasının bir ikinci nedeni, yeniliğin finansmanının kaçınılmaz bir şekilde yetersiz kalmasıyla ilgilidir. Yeniliğe dönük yatırımların getirileri son derece belirsizdir; risk çoğunlukla yüksektir. Diğer yandan, riskin yüksekliğine karşılık, yeniliği fonlayacak yatırımcı çoğu zaman herhangi bir ipotek güvencesine sahip değildir. Kısaca piyasalar yeniliğin fonlanması açısından aksamaktadırlar. Yenilik konusunda piyasaların aksamasının üçüncü nedeni, dışsallıklarla ilgilidir. Örneğin firma değiştiren bir kişi, yeni katıldığı firmaya, daha önce çalıştığı firmaya özgü yenilikleri taşıyabilmekte, ikinci firma herhangi bir maliyete katlanmaksızın söz konusu yeniliklere erişebilmektedir. Ancak daha önemlisi, taklit (imitasyonla) ilgilidir. Firmalar, başka firmalarda gözlemledikleri yenilikleri hızla taklit edebilmektedirler. Bütün bu süreçlerle bağlantılı olarak yeniliğin, yeniliği yapan firmaya olan özel getirisinin, toplumsal getirisinden daha az olması söz konusudur. Bu durum da piyasa mekanizmasının aksamasından başka bir şey değildir (Soyak, 1995: 98-9 ve Taymaz, 2001: 6-7).

Toparlamak gerekirse, neo-liberal yaklaşımlar, yenilik konusunda piyasaların aksaması, savunma, patent ve fikri mülkiyet hakları vb. gerekçelerden hareketle piyasaya devlet müdahalelerini desteklemekte ancak bu müdahalelerin yansız bir şekilde (tam rekabet şartlarına uyumlu bir şekilde) yapılması gerektiğinde ısrar etmektedirler (Freeman ve Soete, 2003: 374-8). Aslında, yenilik konusunda “serbest piyasa ekonomileri”nin fiili uygulamaları göz önüne alındığında, bu ısrarın, kuramsal tutarlılığın bir gereği olduğu açıktır. Zira, “serbest piyasa ekonomileri” de dahil olmak üzere, hemen her ülkede bitimsiz bir şekilde devlet müdahalelerinden yakınan neo-liberalerin, özellikle kendi ülkeleriyle ilgili yazarken, yenilikle ilgili alanlardaki yanlış devlet müdahalelerini çoğunlukla konu dışı bırakmaları son derece dikkate değer bir olgudur. Daha ötesi, konuya ilişkin politika inşa ve uygulama sürecini evrimci iktisatçılara bırakmış olmaları, neo-liberal yaklaşımların, eleştirel yazında sıklıkla vurgulanan “empyralist” niteliğine ilk bakışta uymayan bir görüntü vermektedir.

Evrimci iktisatçılar, kuramsal piyasalar yerine reel piyasaların nasıl işlediğine, bu reel piyasa ağlarında yüksek getirilerin kısa, orta ve uzun dönemde nasıl ortaya çıktığına odaklanmışlardır. Bu durum onları başka tür bir kapitalizm algısı, başka tür bir ekonomi politikası önerisine ulaştırmıştır: Evrimci iktisatçılar, “kapitalizmin, tam rekabete değil, eksik rekabete dayalı bir piyasa sistemi olduğunu, eksik rekabetin ise kaçınılması gereken değil, arzu edilen bir şey olduğunu iddia ederler. Bu görüşe göre, firmalar yenilik yaparak “geçici” tekeller oluştururlar ve artan getiriler elde ederler. Bir ülkede bu tür firmalar çok olursa, o ülke, artan getirili faaliyetlerde uzmanlaşarak zenginleşir. İşte firmaların bu yenilikçi kapasitesini artırmak üzere devletler, teşvik, ülke dışı rekabetten koruma, bilimsel bilgi ve teknolojinin ticarileştirilmesi ve

difüzyonunun hızlandırılması ekseninde çeşitli kuruluşlar kurma, bunları koordine etme, gerekli beyin gücünün ve altyapının oluşturulması gibi alanlarda önemli fonksiyonlar üstlenebilir ve üstlenmelidir. Özetle Evrimci Kuram'a göre devletler, uluslararası arenada kendi ülkelerindeki firmaların rekabet güçlerini artırmak üzere seferber edilmelidir (Alpaslan, 2008: 907).

Evrimci iktisatçılar, bu perspektiflerden hareketle, neo-liberal yaklaşım ve politika önerilerini şu temel noktalar üzerinden eleştirmektedirler (Taymaz, 2001: 11):

- *Neo-Klasik yaklaşımların yoğunlaştığı temel sorun, veri koşullarda tahsis sürecidir. Oysa veri koşullar, birtakım müdahaleler (firmaların teknolojik yeteneğinin yükseltilmesi gibi) yoluyla değiştirilebilmektedir.*
- *Neo-Klasik yaklaşımlarda kaynak tahsis sürecinin temel ölçütü tam rekabet piyasalarıdır. Bu ölçüt, teknolojik yenilik sürecinin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü firmaların amacı, yenilik üretmek için bir süre tekel konumuna gelerek, tekelci kârlar elde etmektir.*
- *Neo-Klasik yaklaşımlar teknolojik gelişme sürecini doğrusal bir süreç olarak, firmaları da birbirleriyle etkileşim içinde olmayan aktörler olarak ele almaktadırlar. Teknolojik yenilik sürecinde, sadece fiyatlardaki değişim ile gerekli bilgilerin aktarılamadığı bilinmektedir. Teknolojik yenilik süreci, firmalar ve diğer ekonomik ve toplumsal aktörler (Ar-Ge kurumları, üniversiteler, finans kuruluşları vb.) arasında piyasa ve piyasa-dışı mekanizmalar aracılığıyla kurulan yoğun bir etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir. Bu durum, teknolojik yenilik sürecinin anlaşılmasında sistem yaklaşımını gerektirmektedir. Dolayısıyla teknoloji politikaları, teknolojik sistemin bütününe göz önüne alarak tasarlanmalıdır. Sistemik özelliklerin daha önem kazandığı bilgiye dayalı toplumlarda "piyasanın aksaması" yaklaşımı teknoloji ve yenilik politikası için geçerli değildir.*
- *Neo-Klasik yaklaşımın "tarafsız" politikalara vurgu yapmasına, kuramsal varsayımları nedeniyle belirli teknoloji ve/veya sektörlerle yönelik programlara karşı çıkmasına karşın, başta bu kuramın en güçlü olduğu ABD dâhil hemen hemen hiçbir ülke bu Neo-Klasik tavsiyeye uymamaktadır. Belirli bir alana/konuya yoğunlaşmış bağlam-spesifik politikalar ve programlar pek çok ülkede uygulanmaktadır ve bu tip politikaların, uygun bir biçimde tasarlandığı ve uygulandığı zaman çok başarılı olduğu bilinmektedir.*

Toparlamak gerekirse, yeni bir bilimsel ve teknolojik sıçramanın yaşandığı, dış ticaret üzerinde engellerin azaltıldığı, rekabetin keskinleştiği bir dönemde, yeniliklere bağlı yüksek getirilerin büyümesine kapılan - neo-liberal politikaların uygulanmasında yer yer teşvik edici, yer yer zorlayıcı bir pozisyon alan - “gelişmiş” denilen ülkelerde, ulusal bilim, teknoloji ve yenilik politikaları giderek önem kazanmıştır. Ulusal bilim, teknoloji ve yenilik politikaları sahası genişledikçe evrimci iktisatçılar görüşlerini bizzat deneyimlerden de öğrenerek derinleştirmişler ve söz konusu politika sahasını çok daha sistematik ve orijinal bir noktaya getirmişlerdir. En nihayetinde bilim, teknoloji ve yenilik politikaları konsepti/kavramsal dizgesi yetersiz hâle gelmiştir. Belirli bir eşikten sonra, ulusal yenilik sistemi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram, bölgesel, ulusal ve ulus ötesi birlikler biçiminde farklı coğrafi ve politik birimlerde uygulama sahası buldukça daha genel bir kavramsal bağlama (yenilik sistemleri) ulaşmıştır. Ancak bu metinde, odak nokta terk edilmeyerek ulusal yenilik sisteminin ele alınması uygun bulunmuştur.

Ulusal yenilik sistemi, çok ve çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. En özlü tanımlardan biri, “yeniliklerin gelişme, yayılma ve kullanımını etkileyen tüm önemli ekonomik, sosyal, politik, organizasyonel ve diğer faktörler” biçimindedir (Edquist, 1997: 14). Devlet müdahalelerine özel vurgu yapan tanımlama/açıklamalardan biri “hükümetlerin yenilik sürecini etkilemek için politikalar şekillendirdiği ve uyguladığı çatıyı sağlayan ve yeni teknolojilerin gelişmesine ve yayılmasına ortaklaşa ve bireysel olarak katkı sağlayan belirli kurumlar kümesi... yeni teknolojileri betimleyen bilgi, beceriler ve araçları üretmek, depolamak ve transfer etmek için birbirine bağlanmış kurumların bir sistemi” (Metcalf, 1995: 2) şeklindedir.

Ulusal yenilik sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi açısından birtakım kritik boyutları şu şekilde özetlenebilir: Yenilik, ekonomide marjinal bir olgu olmayıp, bölgelerin ve ulusların endüstriyel dinamikleri ve büyümesinde merkezi bir öneme sahiptir. Yenilik, araştırma ve öğrenmeye dayalı çoklu etkileşimi temsil eden bir süreçtir. Etkileşimli öğrenme sosyal alana içkindir, dolayısıyla sosyal alandan kesin olarak izole edilebilecek ayrık bir “ekonomik alan” söz konusu olamaz. Kurumlar ise davranış ve performans açısından belirleyicidir. İktisadi etmenler yetkinlik ve rasyonellik açısından farklılık gösterirler ve öğrenme süreçlerine uyarlı biçimde değişirler. Öğrenme yetenekleri de farklıdır ve geçmiş öğrenme ve unutmaya yeteneklerini yansıtır. Ekonomik yapısal değişim, bir yandan ajanların ve örgütlerin dönüşümünü, öte yandan iktisadi etmenlerin ve örgütlerin seçim sürecini yansıtır. Bir firmanın iç organizasyonu ve yenilikçi ağlardaki konumu, firmanın yönetimi ve performansı açısından oldukça önemlidir. Yenilikçi ağlardan kasıt, aynı zamanda üniversiteler ve laboratuvarlar gibi bilgiye dayalı organizasyonları da içeren topluluktur; Ülkeler (ve bölgeler) arasında daha geniş sosyal bağlam, örgütsel biçimler

ve uzmanlaşma kalıpları açısından sistematik farklılıklar vardır. Ulusal yenilik sistemleri farklı şeyler yapar ve bunu farklı yollardan yapar. Evrimci yaklaşımda yenilik, kolektif bir boyuta sahip, kompleks, interaktif ve açık uçlu bir süreçtir ve bilgi aktarımı ile öğrenme sürecinde formal ve informal kurumlar kritik bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, “bilgi kümülatiftir, veri teknolojik paradigmalarda içinde ve teknolojik yörüngeler boyunca bilgi tabanından oluşur. Bilgi geliştirme, evrimsel ve yol bağımlı bir süreç olarak kabul edilir” (Lundvall and Borrás, 1997: 54-5).

Özetle ifade etmek gerekirse, “bir bölge ya da ülke yenilik üretebildiği daha yüksek getirili iktisadi faaliyetlere yönelebilmekte, uluslararası arenada sürdürülebilir bir rekabet gücü kazanabilmekte ve zenginleşebilmektedir. Bu işin koordinasyonu, eşgüdümü, gerekli kurumların, yasal çerçevenin, beşeri sermayenin ve kaynakların oluşturulması vb. alanlarda devlet kritik roller üstlenmektedir (Perilla Jimenez, 2019). Dolayısıyla, bilim ve teknoloji politikalarının en genel düzeyde, neo-liberal küreselleşme sürecinde ekonomiye devlet müdahalesinin aldığı özgün biçim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu politikalar hemen bütün “gelişmiş” ve “yeni sanayileşen” ülkelerde uygulanmaktadır. Öte yandan “azgelişmiş”, “gelişmekte olan” ülkelere IMF ve WB üzerinden borç karşılığı ve politik rıza yoluyla benimsetilen Neo-Liberal politika demetleri içinde (her ne kadar kuram özellikle yenilik konusunda devlet müdahalesini onaylasa da) bu tür bir boyut ve müdahale vurgusu söz konusu olmamaktadır. Diğer yandan, Evrimci İktisatçıların büyük bir çoğunluğunun, uygulanan neo-liberal politikalara açıktan karşı çıktığı söylenemez. Ülkelerin bir kısmının her geçen zaman içinde kaynaklarının artan bir kısmını yeni iktisadi faaliyet alanlarına kaydırmasına karşılık, kalan kısmın böylesi bir yönelim içinde olmamasının günümüzde ve gelecekte bir karşılığı kuşkusuz olacaktır. Tarihsel örnekler de bu durumu teyit etmektedir. İşin aslı farklı ülkeler arasında ekonomi politikaları açısından görülen böylesi bir ayrışma (bazı ülkelerin özellikle yeni iktisadi faaliyet alanlarına yönelmesi) bu döneme özgü bir şey değildir. Hemen bütün “başarı” örneklerinde devletlerin ülkelerindeki firmaları kapitalizmin bağlı bulunduğu döneme özgü dinamik iktisadi faaliyet alanlarına yönlendirmesi söz konusudur” (Alpaslan, Akseki vd., 2008: 5).

İktisadi Getiri Hiyerarşileri, Tekno-Ekonomik Paradigmalar ve “Kapitalist Tipte Zenginlik”: Tarihsel Deneyime Genel Bir Bakış

Evrimsel iktisat, kapitalist tipte zenginliğe erişimin uzun dönemde son derece belirleyici olan çeşitli boyutlarına önemli bir ışık tutmuştur. Ancak neden bazı alt dönemlerde dış ticaretin liberalleştirilmesi yönünde keskin atılımlar olurken başka bazı dönemlerde keskin geri dönüşlerin yaşandığı gibi konularla ilgili çalışmalar bir yana,

bu okul içinden, iktisadi güç ilişkilerinin zorlayıcı ya da tahakkümcü karakterine vurgu yapan bir çalışmaya rastlamak güçtür. Daha da ötesi, bizatihi küresel piyasa ağlarının tahakkümcü boyutları, söz konusu okula özgü çalışmalarda “yol bağımlılık” (*path dependency*) kavramlaştırmasının gölgesinde kalmış görünmektedir. Reel kapitalizm ve piyasaların bu yönüne ilişkin kuşkusuz son derece geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak burada, bir tarihçinin, Fernand Braudel’in görüşlerinin özel olarak ele alınması uygun görülmüştür. Bunun temel nedeni, Braudel’in bizzat kapitalizmin ortaya çıkış dönemlerine ve reel piyasalara odaklanması ile ilgilidir.

Braudel 1500-1800 arası dönem Avrupa toplumsal hayatını, zemin kat, birinci ve ikinci kattan oluşan üç katlı bir eve benzeterek, her bir kattaki değişimler ve katlar arasındaki etkileşimlerin dinamik etkileri üzerinden incelemeye çalışmıştır: Zemin kat, “maddi hayat” ya da “maddi uygarlık”, “yeterli tarihsel belgelemenin yokluğundan ötürü, çoğu zaman gözlenmesi güç olan donukluk alanı, ..., bu her yerde rastlanılan ve hacmi basit ifadeyle muazzam olan, temeldeki basit faaliyetler”. “Ekonomi-altı” olan kısımdır. “... çok kısa çap içindeki kendine yeterliğine, ürünlerin ve hizmetlerin takasının alanı...” dır (Braudel, 2004a: 20). Söz konusu kat “endüstri öncesi” dönemde “pazarın köklerini saldırdığı ama kitlesi itibariyle kavrayamadığı bir cins taban”dır (Braudel, 2004b: 199).

Birinci kat, yani “pazar ekonomisi denileni”, “... kırsal faaliyetler”, “dükkanlar”, “atölyeler”, “mağazalar”, “borsalar”, “bankalar”, “fuarlar” “ve tabii ki pazarlara bağlı olan üretim ve değişim mekanizmaları”ni içine almaktadır (Braudel, 2004a: 20). “Hiç sürpriz içermeyen, tarafların kuralları ve elde edecekleri sonucu önceden bildikleri ve her biri için mutedil kârların önceden kabaca hesaplanabildiği bu “saydam” mübadele yerlerinin iyi bir örneği küçük bir kasabada kurulan bir pazardır” (Braudel, 1991: 55). Genel akış böyle olmasına ve bu şekilde görünmesine karşın bu katta değiş-tokuş sürecine bir üçüncü kişi, yani bir aracı girebilir ve “bu aracı yeri geldiğinde mal yığarak piyasayı bozabilir, piyasaya hâkim olabilir veya fiyatları etkileyebilir” (Braudel, 1991: 55).

İkinci kat ya da üst kat, “pazar-zıddının” (Braudel, 2004b: 199), “küçük azınlığın koruluğu olan” (Braudel, 1991: 65) “kapitalizmin” “alanı”dır ve “burada en güçlü olanın hükmü geçmektedir” (Braudel, 2004b: 199). “... pazarların geniş yüzeyinin artık altında değil de *üstünde*, faal toplumsal hiyerarşiler yükselmiştir: bunlar değişimi kendi çıkarlarına olmak üzere bozmakta, kurulu düzeni sarsmaktadır; isteyerek ve bilhassa istemeyerek kural dışılıklar, “karışıklıklar” yaratmakta ve işlerini çok özel yollardan yürütmektedir. Bu yukarı katta, XVIII. yüzyılda Amsterdamlı veya XVI. yüzyılda Cenovalı birkaç büyük tüccar, Avrupa, hatta dünya ekonomisinin koskoca sektörlerinin tamamını, uzaktan altüst edebilmektedirler. Böylece, ayrıcalıklı

aktörlerin grupları, sıradan insanların bilmedikleri mecraların ve hesapların içine girmişlerdir. Örneğin uzak mesafe ticaretine ve karmaşık kredi oyunlarına bağlı olan *kambiyo*, en fazlasından birkaç ayrıcalıklıya açık olan ince bir sanattır. Pazar ekonomisinin berraklıklarının üzerinde, onun bir cins üst sınırı olan bu ikinci donukluk alanı, ..., kapitalizmin en mükemmel alanını temsil etmektedir. Bu alan olmaksızın kapitalizm düşünülemez niteliktedir, orada barınmakta, orada serpilmektedir” (Braudel, 2004a: 20).

“Bütün dünyada, büyük tacirlerden oluşan bir grubun sıradan satıcılar kitlesinden açık bir şekilde ayrılıp göze çarptığı ve bu grubun bir yandan çok küçük olduğu, diğer yandan da - başka faaliyetleri arasında - her zaman için uzun mesafeli ticaretle bağlantılı olduğu rastlantı değildir” (Braudel, 1991: 58). “... uzun mesafeli ticaret sadece bir avuç insan tarafından yapıldığı için, böylesi muazzam kârlar muazzam sermaye birikimleriyle sonuçlanıyordu. Bunun aksine yerel alış-veriş çok sayıda insan arasında bölünmekteydi” (Braudel, 1991: 58).

“Bu bakımdan, ticaret yahut mübadele dünyası bir hiyerarşiler dünyasıydı, en mütevazî görevlerden -hamallar, istifçiler, arabacılar ve gemiciler- başlayarak kasadar, dükkancı, çeşitli simsarlar ve tefecilere doğru yükselerek nihayet tacirlere ulaşırdı. İlk bakışta şu olgu şaşırtır bizi: Piyasa ekonomisinin getirdiği terakki ticaret toplumunu bir bütün olarak etkiledikçe, uzmanlaşma ve işbölümü artmakta, sadece zirve, tüccar-kapitalistler bunun dışında kalmaktadır. Ve böylece bu, işlevleri birkaç küçük parçaya ayırma süreci, bu modernleşme süreci ilk önce piramidin tabanında görülmekteydi: Dükkânlar ve gezgin satıcılar uzmanlaşmaya başlıyorlardı. Uzmanlaşma piramidin tepesinde meydana gelmedi, zira 19. yüzyıla kadar üst-düzey tacir hemen hemen hiçbir zaman kendini bir tek faaliyetle sınırlamıyordu. Tabii ki bir tacirdi o ama hiçbir zaman sadece bir mal ile uğraşmıyordu ve şartlar yönlendirdiğinde aynı şekilde gemilere erzak tedarikçisi, sigortacı, kreditor, kredi müşterisi, finansör, bankacı veya hatta “imalatçı” yahut çiftlik yöneticisi olabilirdi” (Braudel, 1991: 61).

“Özetlersek, iki tür mübadele vardır: Biri makul, rekabete dayalı ve hemen hemen saydam olandır; daha yüksek bir biçim olan diğeri ise sofistike ve tahakkümcüdür. Bu iki tür faaliyeti ne aynı mekanizmalar ne de aynı failler (agents) yönetmektedir, kapitalist alan ise yüksek biçim içinde yer almaktadır” (Braudel, 1991: 64).

Braudel’den özetlenerek derlenen bu uzun alıntılar, iktisadi getiri hiyerarşileri ve bu hiyerarşilerden hareketle bizzat piyasa ağlarına yaslanarak ortaya çıkan tahakkümcü boyutları, oldukça berrak bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu noktada günümüzden bir örnekle meseleyi daha görünür hâle getirmeye çalışmak anlamlı olacaktır: “1977’de ithalatçı ülkelerde gerçekleşen nihai kahve fiyatı içinde, ihracatçı ülkelere intikal eden oran %51, bunun içinden üretici (çiftçi) payı %27, devletin ve pazarlama

kuruluşlarının payı ise %24 olarak belirleniyor. 1994'te, kahve ihracatçısı ülkelerde (özellikle Afrika'da) pazarlama kuruluşları dağıtılmış; üretici ile ihraç noktası arasındaki alan büyük ölçüde çokuluslu şirketler ve Batı'nın büyük süpermarket zincirleri tarafından doldurulmuş; bunların sonunda ve nihai kahve fiyatının içinde ihracatçı ülke payı (%17'si üreticilere, sadece %3'ü devlet ve aracılara ait olmak üzere) %20'ye düşmüştür... 1990 civarında dünya kahve ihracat değeri 11 milyar dolar, perakende kahve tüketiminin toplam değeri ise 30 milyar dolar olarak veriliyor. On yıl sonra toplam kahve ihraç değeri 5,5 milyar dolara düşmüş; dünya perakende kahve tüketim değeri 70 milyar dolara yükselmiştir... Keza, 1985 ile 1989 arasında Nestle'nin perakende satış hasılatı içinden elde ettiği kârların payı %19'dan %32'ye çıkmış; büyük ölçüde ithal maliyetinden oluşan ham madde girdilerinin payı ise %40'tan %23'e düşmüştür” (Boratav, 2004: 22).

“Peki kuramsal olarak bu denli sorunluysa piyasa ve rekabet eksenindeki söylemde bu ısrar nereden gelmektedir? Bizzat Braudel'in üst katındakilerin (büyük sermaye kesimlerinin) gücünden gelmektedir. Hatta, bu söylemlerin yaygınlığı üst kattakilerin fiili toplumsal güçlerinin, toplum üzerindeki kontrol kabiliyetlerinin bir yansıması durumundadır. Söz konusu kesimlerin çıkarı gereği, piyasanın yararları övülmeli ve piyasa ilişkilerinin serbest bırakılması gerektiği vaaz edilmelidir. Zira piyasa ilişkileri hiyerarşik bir şekilde örülmüştür ve müdahale edilmediği sürece bu kesimler güçlerine güç katmaktadır. Başka bir deyişle büyük sermaye kesimleri, güçlerinin kaynağını, tam da hiyerarşik düzenlenmiş piyasa ilişkilerinden almaktadır. Bu nedenle söylem düzeyinde reel piyasa ilişkileri sanal piyasa ilişkileri (tam rekabetçi piyasa) ile yer değiştirmelidir. Ancak bu sanal piyasa ilişkileri tamamen sanal olmamalıdır ki belirli bir inandırıcılığı olabilsin. Dolayısıyla tam rekabete yakın piyasa ilişkilerinin geniş alanı kapitalizmi ayırt eden temel ve birleyici unsur olarak öne çıkartılmaktadır. Söylemde, tekelci veya tekele yakın yapılar reddedilmez, yalnızca tali şeyler olarak sunulur. Bu sayede, gerçek ilişkilerin belirleyicilik yönü ve boyutu gözlerden irak tutulmuş olur” (Alpaslan, 2008: 918).

“Gerçek ilişkiler hiyerarşik bir şekilde kurulmuşken, söylemde tam rekabete referansla rekabetçiliğin iyi ve faydalı bir şey olduğu özellikle öne çıkarılır. Zira insanlar kapitalizmin serbest rekabete dayalı bir sistem olduğunu düşündüklerinde piyasaların serbest bırakılmasına ses çıkarmayacaklar ve büyüklerin küçükleri yutması yalnızca rekabetin bir gereği sayılacaktır. Diğer yandan, bu algı gereği, 500 yıl boyunca bizzat hiyerarşik piyasa örgütlenmeleri inşa ederek (elbette bu süreçte zor da kritik bir yer tutuyordu) dünyanın farklı bölgelerindeki insanları, bu insanların üretimlerini ve dünyanın farklı yerlerindeki doğal kaynakları sömürerek zenginleşen “gelişmiş” ülkeler, tam rekabet piyasası üzerinden mevcut konumlarına gelmiş gibi görüleceklerdir. Dolayısıyla özellikle “azgelişmiş” ve “gelişmekte

olan ülkeler”in yapması gereken tek şey piyasaları kendi hâline bırakmak olacaktır” (Alpaslan, 2008: 918).

Metnin bu bölümünde, buraya kadar, temel olarak iktisadi getiri hiyerarşilerine, reel piyasa ağlarının (kapitalist piyasa ağlarının) tahakkümcü boyutlarına, liberal salınım ve söylemlere hangi etmenlerin kaynaklık ettiğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, evrimci iktisatçıların oldukça vuzuh bir şekilde ortaya koyduğu, orta ve uzun dönemde kapitalist tipte zenginliğe erişim süreçlerini ele almak ve sistemde “serbest rekabetçi/serbest ticaretçi” ülkelerde bile, devlet müdahalelerinin neden süreklilik gösterdiğini anlamaya çalışmak yerinde olacaktır.

“Kapitalizmin tarihi incelendiğinde farklı alt dönemlerde özel bir dinamizm kazanmış farklı sektörlerin/alt sektörlerin varlığı göze çarpmaktadır. Söz konusu sektörler, genel olarak dönem açısından yeni sektörler olmakta ve bu sektörler konu olan mal ve hizmetler başlangıçta bir ya da birkaç firma tarafından üretilmektedir. Bu durum, yeni ürünlerin yeni oluşan piyasasının monopol piyasalara yakın bir seyir tutturmasına yol açarak, bu ürünleri üretenlere, yüksek fiyatlar aracılığıyla yüksek kazançlar sağlama imkânı vermektedir. Dolayısıyla bir ülkeye ait firmaların kapitalizmin belirli bir dönemini kristalize edecek dinamik sektörlerin bizzat yaratıcısı olması ya da yeni ürünlere ilişkin üretim faaliyetlerine girilerek başka yeni ürünler yaratabilmesi, o ülkenin “kalkınma”sı açısından kritik bir ögedir. Diğer taraftan oluşan yeni ürünlerin üretim süreçleri, zamanla başka ülkelerdeki firmalar tarafından öğrenilmekte ve benzer ürünleri üreten farklı ülkelere ait firmalar çoğalmaktadır. Bu süreçle birlikte o üretim faaliyeti ya da faaliyetlerine ilişkin piyasaların tam rekabet piyasalarına yaklaşması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla o üretim faaliyetinde rakipler artmakta ve söz konusu üretim faaliyeti ya da faaliyetlerinin getirileri azalmaktadır” (Alpaslan, Afşar ve Akseki: 2008, 13). Bütün bu süreçlerin kaynağında, kanımızca, kapitalizmin iktisadi getiri hiyerarşilerini kurumsallaştıracak bir şekilde piyasaları iktisadi hayatın kurucu bir ögesi hâline getirmesi bulunmaktadır. Hiyerarşiler, bir yandan ulusal düzlemde diğer yandan da uluslararası düzlemde iktisadi getiri farklılıklarını yeniden üretmekle kalmamakta, çeşitli ülke ve bölgelerin belirli piyasa sahalarında uzmanlaşmasını tetikleyerek, aynı zamanda iktisadi güç farklılıklarını da yeniden üretmektedir.

İktisadi getiri hiyerarşilerine dayalı bir sistemde, bu hiyerarşilerin üst taraflarını işgal eden faaliyetlerde uzmanlaşmak, bir ülkenin zenginliği açısından kuşkusuz kritik olacaktır. Tarihsel deneyimler, ülke kaynak ve üretiminin bu tür faaliyetlere yönelme sürecinde devletlerin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle “kalkınma”yı başarmış ülkelerin “kalkınmakta” oldukları dönemde, ülke firmalarının o döneme özgü dinamik iktisadi faaliyetlerde uzmanlaşabilmesi ve uluslararası arenada rekabetçilik kazanabilmeleri açısından finans, ticaret, üretim ve teknoloji

alanlarında çeşitli gerekçe ve biçimlerde yapılan koruma, yönlendirme ve teşvikler belirleyici olmuştur. Söz konusu koruma, yönlendirme ve teşvikler ise devlet kanalıyla yerine getirilmektedir. Başarı örneklerinde bu tür devlet müdahalelerinin “kalkınma” sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Zira az sayıdaki “gelişmiş ülke” arasında döneme özgü yüksek getirili, ileri teknoloji içeren dinamik faaliyet alanlarında rekabet sürmektedir. Bu durum, devlet müdahalelerinin neden süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Özetle kapitalizm koşullarında özellikle “gelişmiş ülkeler” açısından devletler yalnızca bir bekçi rolü oynamamakta, dönemin gerekleri ve dış dünyadan gelen kısıtlara bağlı olarak farklı alt dönemlerde farklılıklar gösteren ekonomi politikaları uygulamaktadır. “Kalkınmış” ülke devletlerinin kalkınma sürecinde üstlendikleri roller ve fonksiyonların “kalkınılan” dönemin özgün koşullarına göre önemli farklılıklar göstermesine karşın, “kalkınma” ekseninde uygulanan ekonomi politikaları açısından ortak olan kritik öge, ülke firmalarının döneme özgü yeni iktisadi faaliyet alanlarında öncülük edebilmeleri ekseninde yürütülen politikalar olmalarıdır” (Alpaslan, Afşar ve Akseki, 2008: 13). Bu noktada “gelişmiş” denilen bazı ülkelerin “kalkınma” (ya da yakalama) süreçlerinde uyguladıkları ekonomi politikalarına en genel çizgileriyle bakmak, özellikle hakim yazında liberalizmin kalesi olarak kabul edilen İngiltere ile başlamak yerinde olacaktır.

İngiltere, XII-XIV. yüzyıllarda döneme özgü Avrupa ticari sistemine temelde bir yün (hammadde) ihracatçısı olarak katılan bir “çevre” ülke konumundadır. Daha sonraları Floransalı yünlü kumaş imalatçı ve/veya tüccarlarının yünlü kumaş yapımının ilksel boyutlarının bu ülkede üretilmesini daha kârlı bulmaları ile yünlü imalatının ilksel boyutları üzerinden de Avrupa ticaretine entegre olmuştur. İngiliz devleti, Yüzyıl Savaşları sırasında Belçika imalat merkezlerine giden ticareti coğrafi konumunu kullanarak ablukaya alıp ham yün fiyatlarını yükseltmeye çalışmak gibi girişimlerin ardından, yünlü imalatında belli bir yol kat ettikten sonra, XV. yüzyıl sonları, XVI. yüzyıl başlarından itibaren yünlü imalatını yoğun bir şekilde koruyan ve teşvik eden bir dizi ekonomi politikası rotasına yerleşmiştir.

Söz konusu politikalar arasında, yünlü imalatı konusunda mahir bugünkü Belçika coğrafyasında yaşayan ustaların cömert teşviklerle İngiltere’ye davet edilmesi ve bu ustaların becerilerinin İngiltere’de bulunan diğer imalatçılara aktarılmasının teşvik edilmesi ilk önemli adımlar arasındadır. Bu aynı dönemden başlayarak yünlü tekstil üretiminin desteklenmesi için dış ticaret politikaları da belirleyici hâle gelmeye başlamıştır: Aynı anda hem ham yün ihracatına hem de yünlü tekstil ithalatına yüksek gümrük vergileri konularak, başlangıçta iç piyasaya dönük olarak yünlü tekstil üretiminin gelişmesi ve genişlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede,

“ulusal pazar”da yünlü tekstil üretiminin genişleyebilmesi için, örneğin, ölmüş insanların kefenlerinin yünlü kumaş olması gibi yasal zorunluluklar bile söz konusu olmuştur. Sömürgecilik sahasının açılması ve İngiltere’nin bu alanda zaman içinde öne çıkması, İngiliz yünlü tekstilleri için giderek genişleyen bir dış pazar anlamına gelmiştir. Devlet dış piyasalara yünlü tekstil ihraç edebilir hâle geldikten sonra ürün kalitesini belirli bir standartta tutmak üzere çok sayıda kanun çıkarmış, cezai müeyyideler uygulamıştır (Heaton, 1995: 280 ve Reinert, 1994: 8-9).

XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İngiliz idaresinin piyasa ağları içinde olmanın çok boyutlu önemini kavradığına dair net emareler söz konusudur. Denizcilik yasaları bu açıdan bir fikir vermektedir. Söz konusu yasalara göre ticaret, mümkün olduğunca İngiliz gemileriyle yapılmalıdır. İngiliz gemilerinin yetersiz kaldığı durumlarda, taşımacılığın, ticarete konu olan ülkenin gemileriyle yapılması zorunlu kılınmıştır (Heaton, 1995: 291). Burada özellikle Hollanda’nın ilgili dönemde denizlerde ve ticarete edindiği hakimiyeti sınırlamaya dönük bir perspektif dikkat çekmektedir. Ancak muhtemelen daha önemlisi, uzak mesafe ticarete aracılık fonksiyonunun getirdiği yüksek getirilere, başkaları yerine İngiltere’nin erişmesi konusundaki açık farkındalıkla ilgilidir.

İngiltere’de, yine yaklaşık XVII. yüzyıl ortalarının biraz öncesinden başlayarak süreklilik kazanan ve yüzyıl sonuna doğru rotasına oturan “mali devrim”, İngiltere’nin borçlarını uzun döneme yayabilmesi ve dolayısıyla uzun savaşları finanse etme açısından rakiplerine karşı büyük avantajlar elde etmesine yol açmakla kalmamış, “becerebildiği şekliyle etkin bir kredi sistemi” oluşturma imkânı vermiştir (Braudel, 2004b: 470-1).

Sömürgecilik faaliyetleri, uzmanlaşmaya dayalı dış ticaretin faydaları, daha da ötesi dış ticarete hangi üründe uzmanlaşıldığının getirdiği daha yüksek kazançlar konusunda İngiltere için çarpıcı bir deneyim olmuş gibidir. Bu çerçevede atılan ilk adımlardan biri, sömürgelerde ihracat amaçlı yünlü dokuma üretiminin yasaklanması olmuştur (Heaton, 1995: 280). Daha sonraları, imalat ürünlerinin ana ülkede, hammadde-lerin sömürgelerde üretilmesi ve sömürgelerin başka ülkelerle ticaretinin yasaklanması bir kural hâline gelmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sir Josiah Child’ın yazdıkları, durumu ve konuya ilişkin farkındalığı gözler önüne sermektedir (Kazgan: 1980: 29).

XVIII. yüzyıl başlarında İngiltere için piyasalar ve iktisadi getiriler meselesinde hem teorik hem de uygulama açısından oldukça net bir perspektife ulaşılmış görünmektedir: Hammadde ihracatı ile işlenmiş ürün ithalatı kötü ticaret (uzun dönemde zenginlik kaybı sağlayan ticaret), işlenmiş ürün ihracatı ile hammadde ithalatı iyi ticaret (uzun dönemde zenginlik artırıcı ticaret) (Charles King’e referansla aktaran Reinert, 1994: 10)...

Yünlü tekstilde rekabetçi bir konuma gelen İngiltere, esas sıçramasını Endüstri Devrimi'nin sembol ürünü pamuklu dokuma sanayiini inşa etmesi ile gerçekleştirmiştir. Gerçekte, tarihsel olarak pamuklu dokumaların üssü Hindistan'dır ve İngiltere bir dönem Hint pamuklularını re-eksport etmiştir. Ancak pamuklu dokuma üzerinden getiriler artmaya başlayınca, re-eksport yasaklanmıştır. Hindistan sömürgeleştirilmeye girişilmiş ve Hint dokumalarına XIX. yüzyıl başlarında Endüstri Devrimi'ne rağmen önce %70 ile %80 arası düzeylerde daha sonra %20 vergiler uygulanmıştır (Salama ve Valier'den aktaran Başkaya, 2005: 74). Daha sonraları Hindistan, İngiltere tarafından, zor yöntemlerinin eşliğinde, bir pamuklu dokuma ihracatçısı olmaktan çıkarılmış ve dünyanın en büyük pamuk üreticisi hâline getirilmiştir.

İngiltere, Hindistan'a dönük bu son derece "anti-liberal" iktisadi politika ve uygulamalarına karşın, yaklaşık aynı dönemlerde (XIX. yüzyıl başları, özellikle 1810-1820 arası) yeni bağımsızlığına kavuşan Latin Amerika ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamaya girişmiştir (Galeano, 2010: 225 ve Frank, 1982: 82-7). Bu iki örnek bir arada değerlendirildiğinde, "liberal uygulamalara karşılık müdahaleci uygulamalar" ikiliği üzerinden yürütülen tartışmanın realiteyle pek de uyuşmadığı, meselelerin anlaşılması açısından yetersiz kaldığı açıkça görülebilmektedir. Mesele hangi uygulamaların, kısa, orta ve uzun vadede daha fazla getiri sağlayabildiği ile ilgilidir. Dolayısıyla pragmatizm esastır.

İngiltere, Endüstri Devrimi'nin beşiği, I. Tekno-Ekonomik Paradigma'nın lider ülkesidir (Tablo 1). Ancak 1840'lara kadar başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkeleleriyle ticaretinde yüksek gümrük vergileri uygulamaya devam etmiştir. 1820'ler imalat ürünleri konusunda en yüksek gümrük vergileri İngiltere'dedir (Bairoch, 1993: 40). 1840'lardan sonra dış ticarete serbestiye yönelmiş, 1860'lardan sonra dış ticarete tek taraflı olarak gümrük vergilerini kaldırmıştır. İngiliz "serbest rekabet"çiliği ve "serbest ticaret"çiliği konusundaki argümanların kaynağı bu uygulamalardan gelmektedir. Ancak bu dönemde bile İngiltere'nin bir dizi anti-liberal uygulamanın baş aktörü olduğu görülmektedir. Bu uygulamaların en önemlisi, bizzat sömürgeci uygulamalarla ilgilidir. Bu dönemde İngiliz sömürgeciliği dünyanın her yerini sarmıştır ve İngiltere, başka ülkelerin İngiliz sömürgeleleriyle ticaretine izin vermemiştir.

İkinci bir önemli uygulama ise sömürgelerde iktisadi faaliyet yürütmek üzere, tek bir imtiyazlı şirkete izin verilmesiyle ilgilidir. Bu kapsamda, neredeyse İngiliz sömürgesi kadar imtiyazlı şirket vardır (Taşdelen, 2005: 47-53). Birden çok İngiliz şirketinin her bir İngiliz sömürgesinde faaliyet yürütmesinin rekabet nedeniyle kazançları düşüreceği açıktır. Kısaca İngiltere, "serbest rekabet"i bozarak daha yüksek kazançları tercih etmiştir. Söz konusu uygulamaların, çok sonraları, Japonya ve

Güney Kore örneklerinde görülen şirketlerin kartel biçiminde devlet eliyle birleştirilmesiyle tam rekabeti baskılamaları açısından koşutlukları dikkat çekicidir. Bu noktada, metnin aşırı genişlemesi riskine karşı, başka ülke örnekleri ele alınırken, söz konusu örneklerde çarpıcı çeşitli “anti-liberal” uygulamalara dikkat çekilmesi ve bu örneklerin böylesi bir sınır içinde ortaya konulması uygun bulunmuştur.

Tablo 1. Kontradiev Dalgaları/Tekno-Ekonomik Paradigmalar

Teknik ve Organizasyonel Yenilikler Takımıydı	“Kariyer” Branş ve Ekonominin Diğer Öncü Branşları	Anahtar Girdi ve Diğer Anahtar Girdiler	Taşımacılık ve İletişim Altyapısı	Yönetsel ve Organizasyonel Değişmeler	Yaklaşık Yükselme Zamanı (Boom)
					Yaklaşık Gerileme Dönemleri (Kriz)
1. Endüstrinin Su Gücüyle Mekanizasyonu	Yün Eğirme Demir ürünleri Su değirmenleri Çamaşır suyu	Demir Ham pamuk Kömür	Kanallar Paralı yollar Yelkenli gemiler	Fabrika sistemleri Girişimciler Ortaklıklar	1780’ler- 1815
					1815- 1848
2. Endüstri ve Taşımacılığın Buhar Gücüne Dayalı Mekanizasyonu	Demiryolları ve Demiryolu Ekipmanı, Buharlı Motorlar, Makine Araçları, Alkali Endüstrisi	Demir Kömür	Demiryolları Telgraf Buharlı gemiler	Anonim Şirketler Zanaatçıların taşeronlaşması	1848- 1873
					1873- 1895
3. Endüstri, Taşımacılık ve Evin Elektrifikasyonu	Elektrikli araçlar Ağır mühendislik Ağır kimya Çelik ürünleri	Çelik Bakır Metal alaşımlar	Çelik Demiryolları Çelik Gemiler Telefon	Uzmanlaşmış Profesyonel Yönetim Sistemleri ‘Taylorizm’ Dev Firmalar	1895- 1918
					1918- 1940
4. Taşımacılık, Sivil Ekonomi ve Savaşın Motorizasyonu	Otomobiller Kamyonlar Traktörler tanklar Dizel motorlar Uçak ve rafineriler Dayanıklı tüketim malları	Petrol Gaz Sentetik Materyaller	Radyo Otoyollar Hava limanları Hava yolları	Yığın Üretim ve Tüketim “Fordizm” Hiyerarşiler	1941- 1973
					1973-
5. Tüm Ekonominin Bilgisayarlı Hâle Gelmesi	Bilgisayarlar Yazılım (Software) Telekomünikasyon ekipmanı Biyoteknoloji	“Chip”ler (Entegre Devreler)	“Enformasyon Yolları” (Information Highways) İnternet	Network’ler; İçsel, Lokal ve Global	??

Kaynak: Freeman ve Louça, 2002: 141.

Hâkim literatürde sıklıkla “serbest piyasa ekonomisi”ne örnek gösterilen bir başka ülke **ABD**’dir. ABD, en genel hatlarıyla, ulusal piyasalar açısından “hür teşebbüs sistemi”ne son derece yakınlaşan çarpıcı bir örnek durumundadır. ABD’nin “serbest piyasa ekonomisi” olduğu biçimindeki argümanın gerçeklikle örtüşebildiği en belirleyici yan, bu niteliğiyle ilgili olmuş görünmektedir. Ancak 1820’lerden II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ABD’nin dış ticaret politikalarına bakıldığında korumacılığın en belirleyici politika aracı olduğu açıkça gözlenebilmektedir. İmalat ürünleri konusunda gümrük vergisi oranları ele alındığında ABD, söz konusu dönem boyunca başı çeken ülkeler arasında yer almıştır (Bairoch, 1993: 40). Ancak bu aynı dönemde, Latin Amerika ülkeleri, Japonya, Çin gibi ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapmaya çalışması, bu ülkede iktisadi getiri hiyerarşileri ve piyasaların tahakkümcü niteliği konusunda açık bir farkındalığın olduğunu düşündürmektedir. Aynı zamanda, ekonomi politikaları konusundaki pragmatizme işaret etmektedir.

ABD II. Tekno-Ekonomik Paradigmanın gerilediği alt dönemde, başta demiryolu, buharlı gemiler ve telgrafla bağlantılı iktisadi üretim üzerinden dönemin yeni teknolojilerine erişim sağlamayı başarmış, III. Tekno-Ekonomik Paradigma’nın özellikle çelikle bağlantılı sektörleri üzerinden liderler arasına geçiş yapmıştır. Bu ülke tarife sisteminin babası olmasının yanında, bebek-sanayiler argümanı ve uygulamasının önemli kaynak ülkelerinden biridir (Tablo 1). Son olarak, ABD tarife sisteminin öğretici gümrük tarifeleri denen bir perspektif ve uygulama ürettiğini de vurgulamak gerekmektedir. Öğretici gümrük tarifelerinin, temelde, bir ülkeye özgü firmaların küresel düzlemde rekabetçilik edinebilmelerini teşvik etmek üzere, dış ticaretten alınan vergilerin belli aralıklarla görece keskin bir şekilde düşürülmesi perspektifine dayanmaktadır. ABD’nin bu tür politikalarla küresel kapitalist piyasa ağlarında yer almanın kapitalist tipte zenginlik açısından önemi hakkında bir farkındalığa sahip olduğu söylenebilir görünmektedir. ABD’den yaklaşık 30-40 yıl sonra bağımsızlığa kavuşan Latin Amerika ülkelerinin dış ticarete serbest ticarete yönelmiş⁴ fakat “başarı”yı yakalayamamış olmaları, “serbest rekabet”, “serbest ticaret” konularında olduğu kadar “Amerikan Sistemi” konusunda da anlamlı bir gösterge durumundadır.

İngiltere ve ABD, gerçekte yüksek getiri alanlarında liderler arasına girene kadar, dış ticarete süreklilik gösteren yüksek gümrük vergilerine dayalı korumacılığın iki asli uygulayıcısı durumundadır. Kapitalist tipte zenginliğe erişim gösteren sonraki örneklerde, gümrük vergileri ile korumalardan daha ziyade, devletlerin döneme ve geleceğe özgü yüksek getirili iktisadi faaliyet alanlarında giderek sistematik bir nite-lik kazanan teşvik ve yönlendirmeleri daha belirleyici olmuş görünmektedir.

⁴ Konuyla ilgili bkz. Frank (1982), Galeano (2010).

Bebek sanayilerin korunması ve öğretici gümrük tarifeleri, *Almanya*'nın kapitalist tipte zenginliğe erişim süreci açısından F. List kanalıyla ABD'den transfer ettiği en önemli müdahale araçları arasında yer almaktadır. Yine de gümrük vergilerinin İngiltere ve ABD örneklerinde olduğu kadar belirleyici bir fonksiyon üstlenmediğinin altını çizmekte yarar bulunmaktadır. Bunda Avrupa piyasalarının göbeğinde yer almasının belirleyici bir etkisinin olması muhtemeldir.

Almanya örneğinde dikkat çekici ve orijinal müdahaleler arasında, bazı durumlarda devletin doğrudan üretim alanına girip fabrikalar kurması yer almaktadır. Bu, kimi zaman ve durumlarda bizzat bazı sanayileri (özellikle metal ve askerî ihtiyaçlarla bağlantılı sanayiler) teşvik etmek amacıyla yapılmış, başka bazı zaman ve durumlarda döneme özgü kilit alanlarda sanayi kesimine ucuz girdi sağlamak gibi amaçlarla gerçekleştirilmiştir. Almanya örneğinde en çarpıcı liberal uygulama iç piyasaları bütünleştirmeye dönük olarak irili ufaklı bir dizi devleti ortak bir gümrük tarifesi içine alan Zollverein olmuştur. Burada sürecin başını çeken Prusya Devleti'nin gümrük birliği nedeniyle ortaya çıkacak kayıpları karşılamayı garanti etmesi birliğin oluşumunda son derece belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Hemen ardından, sanayileşme henüz sıçrama göstermeden, büyük ölçüde devletin finanse ettiği ve devlet tekeli durumundaki demiryollarının yapımı, iç pazarın oluşumu ve bütünleşmesi açısından son derece önemli bir girişim olarak kabul edilmektedir. Son olarak eğitim alanına devletin gösterdiği önem, özellikle döneme özgü yeni teknoloji alanlarında yetişmiş işgücünün oluşturulması ekseninde devletin uyguladığı agresif politikalar, Alman örneğinin bir diğer dikkat çekici boyutunu ifade etmektedir (Chang, 2005: 67-72 ve Mann, 2012: 314-317). Almanya II. Tekno-Ekonomik Paradigma'ya belirli bir entegrasyon göstermeyi başarmış ancak esas olarak III. Tekno-Ekonomik Paradigma'nın çelik ve kimya ile bağlantılı iktisadi faaliyet alanlarında dünya liderleri arasına girmeyi başarmıştır.

1858 yılında imzalamak zorunda bırakıldığı, dış ticarete %5'in üzerinde gümrük tarifelerini yasaklayan anlaşmalar nedeniyle 1911 yılına kadar tarifeleri bir politika aracı olarak kullanamayan *Japonya*'nın, 1870'lerden itibaren Alman örneğine benzeyen bir dizi ekonomi politikası (örnek fabrikaların kurulması ve daha sonra özel sektöre aktarılması, demiryolları başta olmak üzere altyapısal faaliyetlerde devletin bizzat üretim sahasında yer alması, eğitimin önemli bir devlet politikası olarak öne çıkarılması, yeni teknolojilerin edinilmesi ve aktarımına dönük aktif politikalar vb.) uyguladığı görülmektedir (Chang, 2005: 89-95). Japon örneğinde finansmanın dış kaynak ve özellikle dış borçla yapılmaması, iç tasarruflarla sağlanması, bu örneği, ilgili dönemde yavaş yavaş "yakalama" peşine düşmüş diğer dünya ülkelerinden (Osmanlı İmparatorluğu, Çin, Latin Amerika ülkeleri gibi) ayıran önemli bir boyuttur (Meyer, 2014: 157-8).

Japon örneğinde, ticari alanda bizzat bulunmanın öneminin farkına varıldığına dair önemli boyutlardan biri, gemi ve deniz ticaretine olan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tüm kamu teşviklerinin %50 ile %90'ını yutan yoğun devlet teşvikleridir. Devlet, çok sayıda teknik danışmanı yeni teknolojilerin aktarılabilmesi ve içselleştirilebilmesi için ülkeye davet etmiştir. Japon girişimciliğinin belirleyici bir boyutu olan *zaibatsu*'lar (karteller) yine devletin teşvik ve yönlendiriciliği altında ortaya çıkmıştır (Meyer, 2014: 158). Karteller, tıpkı İngiliz imtiyazlı şirketleri örneğinde olduğu gibi, ülke içi firmaları arasındaki rekabeti ortadan kaldırmaya, ancak daha ötesi, dış piyasalarda rekabet gücü elde etmeye dönük uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Diğer yandan kartellerin bir dizi faaliyeti dışsallaştırmaya yönelmeleri, Japon ekonomisine sonraki dönemlerde önemli bir dinamizm katan KOBİ'lerin ve taşeron ilişkilerin ortaya çıkışına katkı sağlamıştır (Sönmez, 2001: 224-5). Bu dönemde Japonya, piyasa ağları içinde kalmaya özen göstererek II. ve III. Tekno-Ekonomik Paradigma'nın dinamik faaliyet alanlarına önemli bir entegrasyon gerçekleştirebilmiştir. Ancak Japonya esas keskin çıkışını II. Dünya Savaşı sonrasında yapmıştır.

Japonya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, yalnızca savaşın yarattığı büyük yıkımla değil, ABD'nin, "serbest rekabet" in bir gereği olarak, "zaibatsu"ları dağıtması gibi uluslararası düzlemde rekabet gücünü zayıflatan problemlerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Amerikan işgal kuvvetleri uzaklaştığında "zaibatsu"lar yeniden kurulmuştur. Japon örneğinde II. Dünya Savaşı sonrası çarpıcı yönlerden biri, yabancı yatırımları engelleme politikasıdır. Bu politika nedeniyle, yabancılar teknolojilerini Japon firmalarına lisanslamak durumunda kalmışlardır (Yülek, 2015: 142).

Gerçekte, savaş sonrası dönemde, Japonya'nın kendine özgü müdahaleciliğinin son derece incelikli bir hâle gelmeye başladığı söylenebilir görülmektedir. Bu çerçevede, doğrudan Japonya'ya özgü bir kurum ortaya çıkmıştır: "Genkyoku"lar... Devletin birbirlerinden oldukça farklı kurumlarında bazen bir alt bölüm, bazen görece bağımsız bir departman olabilen, temelde çeşitli alt sektörlerden sorumlu görevlilerden oluşan "Genkyoku"ların temel fonksiyonunu, görevlendirildikleri sektör firmalarını zinde ve dinamik tutmak, yeri geldiğinde yönlendirmek, olası sorunları, istişareler yoluyla, yerinde ve vaktinde tespit ederek çok çeşitli araçlarla doğrudan müdahale etmek biçiminde özetlenebilir. "Genkyoku"lar, kimi durumlarda ilgili alt sektörde fiyatlara bile müdahale edebilmekte, "aşırı rekabet"i engellemek için yerine göre kartelleşmenin önünü açabilmektedir (Yülek, 2015: 142-3).

Japonya, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hükümet, finans, ticaret ve sınaî alanlar arasında ördüğü yoğun kurumsal bağlantılar ve istişare ağı ve yürüttüğü son derece inceltilmiş "mikro" politikalarla 1960'lı yıllarda "gelişmiş"

denilen kapitalist ülkelere yetişmekle kalmamış, gözlerini, geleceğin yeni ürünlerinin oluşturulmasına dikmeyi başarabilmiştir. Nihayet V. Tekno-Ekonomik Paradigma'nın ortaya çıkma sürecinde özellikle elektrik ve elektronikle bağlantılı iktisadi faaliyetlerde dünya lideri hâline gelmiştir.

Tarihsel deneyimlerden hareketle “kapitalist tipte ulusal zenginlik” açısından bir dizi sonuç ortaya çıkarmak mümkündür: Bunlardan birincisi, “kapitalist tipte ulusal zenginlik”in küresel kapitalist piyasa ağları içinde gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Ancak söz konusu ağlar içinde olmak, bu ağlara içkin tahakkümcü ve hiyerarşik boyutlarla ilgili olarak görece yoksulluğun da sebebi durumundadır. Buradan bir ikinci sonuca ulaşmak mümkündür: “Serbest rekabet/ticaret”, iktisadi getiri hiyerarşilerinde piramidin üst kısımlarında iken zenginlik artırıcı olabilir. İktisadi faaliyetlerin alt kısımlarında uzmanlaşmış bir kapitalist ulusal ekonominin “serbest rekabete/ticaret”e yönelmesi, görece yoksulluğunu yeniden üretecektir. Bu durum bizi üçüncü bir sonuca getirir: “Kapitalist tipte zenginlik”e erişimin kritik yolu, döneme özgü liberal düzenlemelerin çevresinden dolanmaktan, yeni tip müdahale ve ekonomi politikası araçları üretmekten geçmektedir. Ancak bu da yeter koşul değildir. Söz konusu müdahaleciliğin ve ekonomi politikalarının, geleceğe, gelecekte muhtemel yeni ve yüksek getiri vadeden iktisadi faaliyetleri odağına alması ve bu faaliyetlerin en azından bir bölümünde dünya liderleri arasına girmesi gerekmektedir.

Bu noktada, yakın geçmişe özgü yeni tip müdahaleciliğin billurlaştığı yenilik sistemleri yaklaşımlarına görece erken entegre olabilmiş bir uluslar üstü birlik olan AB'nin genel performansına bakmak ve söz konusu faaliyetleri odağa almanın her zaman yeterli olup olmadığını tartışmak yerinde olacaktır.

Yüksek Teknoloji İçeren İktisadi Faaliyet Alanlarında Küresel Görünüm ve Avrupa Birliği

2008 yılında küresel düzeyde başlayıp 2010 yılında mali kriz olarak Avrupa ve özellikle de Euro Alanı'nda derinleşen ekonomik krizin artçı etkileriyle karakterize olan inceleme döneminde (2010-2020), AB'nin ekonomik büyüklüğü ve dolayısıyla küresel hasıla payındaki değişim Tablo 2'den görülebilmektedir. Krizden en derin etkilenen Yaşlı Kıta'nın küresel hasılaya nispi katkısındaki gerilemenin, krize kaynaklık eden ABD'den bile daha sert ve istikrarsız seyri dikkat çekicidir. Asıl dikkati çeken nokta ise krize rağmen Doğu ve Güney Asya ekonomilerinin küresel hasıla paylarının gelişiminde gözlemlenebilen ve rassal olamayacak düzeyde belirginleşen istikrardır.

Tablo 2. Küresel hasılda AB ve başlıca ülke payları (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dünya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
ABD	22,67	21,15	21,55	21,71	22,06	24,24	24,53	24,02	23,87	24,46	24,72
AB	21,95	21,42	19,44	19,76	19,65	18,01	18,18	18,14	18,49	17,85	17,94
Çin	9,20	10,28	11,35	12,38	13,19	14,70	14,70	15,13	16,09	16,30	17,38
Japonya	8,62	8,38	8,25	6,67	6,11	5,83	6,44	5,98	5,74	5,78	--
B. Krallık	3,75	3,62	3,60	3,60	3,86	3,90	3,52	3,27	3,31	3,23	3,20
Hindistan	2,53	2,48	2,43	2,40	2,57	2,80	3,00	3,26	3,13	3,28	3,10
Kanada	2,45	2,44	2,43	2,39	2,27	2,07	2,00	2,03	1,99	1,99	1,94
G. Kore	1,73	1,71	1,70	1,77	1,87	1,95	1,96	2,00	2,00	1,88	1,92
Rusya	2,31	2,78	2,94	2,97	2,59	1,81	1,67	1,93	1,92	1,93	1,75
Brezilya	3,34	3,56	3,28	3,20	3,09	2,40	2,35	2,54	2,22	2,14	1,71
Avustralya	1,73	1,90	2,06	2,04	1,85	1,80	1,58	1,63	1,66	1,59	1,57
Meksika	1,60	1,61	1,60	1,65	1,66	1,56	1,41	1,42	1,42	1,45	1,27
İsviçre	0,91	0,98	0,92	0,92	0,92	0,93	0,91	0,87	0,85	0,83	0,88
Türkiye	1,17	1,14	1,17	1,24	1,18	1,15	1,14	1,06	0,90	0,87	0,85
Tayland	0,52	0,50	0,53	0,54	0,51	0,53	0,54	0,56	0,59	0,62	0,59
Norveç	0,65	0,68	0,68	0,68	0,63	0,51	0,48	0,49	0,51	0,46	0,43
B.A.E.	0,44	0,48	0,50	0,50	0,51	0,48	0,47	0,47	0,49	0,48	--
HongKong	0,35	0,34	0,35	0,36	0,37	0,41	0,42	0,42	0,42	0,41	0,41
Singapur	0,36	0,38	0,39	0,40	0,40	0,41	0,42	0,42	0,44	0,43	0,40
Malezya	0,39	0,41	0,42	0,42	0,43	0,40	0,39	0,39	0,42	0,42	0,40
Vietnam	0,18	0,18	0,21	0,22	0,23	0,26	0,27	0,28	0,28	0,30	0,32

Kaynak: World Development Indicators (2020) verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Öyle ki incelemeye konu ekonomiler arasında üretim yönünden son on yılda belirginleşen ayrışma, yanı sıra Tablo 3'teki kişi başı düşen gelir düzeylerinin gelişimi yönüyle de desteklenmektedir.

Tablo 3. AB ve başlıca ülke kişi başı hasılları (ABD doları, cari)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İsviçre	77,117	91,254	86,547	88,109	89,684	84,776	83,073	83,352	86,429	85,300	86,601
Norveç	87,693	100,600	101,524	102,913	97,019	74,355	70,460	75,496	82,267	75,826	67,294
ABD	48,466	49,882	51,602	53,106	55,050	56,863	58,021	60,109	63,064	65,279	63,543
Singapur	47,237	53,890	55,546	56,967	57,562	55,646	56,848	61,176	66,679	65,640	59,797
Avustralya	52,022	62,517	68,012	68,150	62,510	56,755	49,971	54,028	57,355	55,057	51,812
HongKong	32,550	35,142	36,730	38,403	40,315	42,431	43,731	46,165	48,542	48,354	46,323
Kanada	47,562	52,223	52,669	52,635	50,956	43,596	42,315	45,129	46,453	46,326	43,241
B.A.E.	33,893	39,194	40,976	42,412	43,751	38,663	38,141	40,644	43,839	43,103	..
B. Krallık	39,536	42,047	42,449	43,401	47,452	45,039	41,048	40,306	42,995	42,354	40,284
Japonya	44,507	48,168	48,603	40,454	38,109	34,524	38,761	38,386	39,159	40,113	..
AB	32,883	35,707	33,107	34,523	35,201	30,477	31,182	33,078	35,718	34,960	33,927
G. Kore	23,087	25,096	25,466	27,182	29,249	28,732	29,288	31,616	33,422	31,846	31,489
Çin	4,550	5,618	6,316	7,050	7,678	8,066	8,147	8,879	9,976	10,216	10,500
Malezya	9,040	10,399	10,817	10,970	11,319	9,955	9,817	10,259	11,377	11,414	10,401
Rusya	10,675	14,311	15,420	15,974	14,095	9,313	8,704	10,720	11,287	11,497	10,126
Türkiye	10,742	11,420	11,795	12,614	12,158	11,006	10,894	10,589	9,453	9,126	8,538
Meksika	9,271	10,203	10,241	10,725	10,928	9,616	8,744	9,287	9,686	9,946	8,346
Tayland	5,076	5,492	5,860	6,168	5,951	5,840	5,993	6,593	7,296	7,817	7,189
Brezilya	11,286	13,245	12,370	12,300	12,112	8,814	8,710	9,928	9,151	8,897	6,796
Vietnam	1,317	1,525	1,735	1,886	2,030	2,085	2,192	2,365	2,566	2,715	2,785
Hindistan	1,357	1,458	1,443	1,449	1,573	1,605	1,732	1,980	1,996	2,100	1,900

Kaynak: World Development Indicators (2020)

İnceleme dönemi yalnızca AB için değil, ayrı ayrı her bir ülke ekonomisi için 2008 krizinin etkileriyle koşullanmıştır. Örneğin 2012 yılından itibaren Brezilya ekonomisinde artan kırılganlığın küresel durgunluğun süregiden etkisiyle kronikleşmeye başlaması Tablo 2 ve Tablo 3'e yansımıştır. Kanada verilerine bakıldığında ise 2013 yılı itibarıyla küresel çaptaki durgunluğun ve düşen petrol fiyatları sonucunda bozulan cari dengenin etkisiyle durgunlaşan iktisadi faaliyet, tablolardaki oran ve rakamlara yansımıştır. Yine incelemeye konu dönemde Rus ekonomisinin düşen enerji fiyatları ve uluslararası siyasi yaptırımların etkisiyle daralması; öte tarafta ise Çin ekonomisinin geleneksel “aşırı değerli kur (düşük değerli ulusal para), ihracata dayalı büyüme” politikası sayesinde makroekonomik değerlerindeki ve rezervlerindeki büyümeyi Yuan’ın değerine yansıtmayarak rekabet üstünlüğünde avantajlı konumunu sürdürdüğü bir dönemde, buna rağmen büyüme hızındaki nispi ivme kaybı

ayrıt edilebilir niteliktedir. Toplam küresel hasılanın yaklaşık dörtte birini elinde bulunduran ve bu manada AB ile arasındaki makası açan ABD ekonomisindeki kısmi ve görece toparlanma belirginken, öte yanda kronik deflasyon ve dış borç sarmalının gölgesindeki Japonya ekonomisinin kendine has nitelikleriyle birlikte uzun süredir yaşadığı ağır duraklama evresinin etkileri de ilgili tablolara yansımıştır. 2014 yılı itibarıyla Hint ekonomisinin ihracat hacmindeki artışla hızlanan görece canlanmanın ise gelişen Hint ekonomisi verilerine olumlu yansıdığı görülmektedir (Cengiz, 2019: 152-154). Asıl dikkat çekici yan ise incelenen on yıllık tarihsel dilimde Doğu ve Güney Asya ülkelerinin büyüme rakamlarının küresel hasıladaki payında kaydedilen artış veya en azından görece istikrardır. Benzer bir trendin, Tablo 3'te listelenen kişi başı hasılların on yıllık gelişim dönemi açısından da Asya ekonomileri lehine/pozitif bir ayrışmayı ifade ettiği kolaylıkla ayırıt edilebilmektedir.

Tablo 4. AB ve başlıca ülkelerin toplam ticaret hacminde yüksek teknolojili ürün payları (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Hong Kong	36.8	20.8	18.5	13.9	11.4	12.3	13.5	61.6	64.7	65.6	..
Singapur	52.4	47.8	48.5	50.5	50.9	52.4	52.5	53.2	51.8	52.1	..
Malezya	49.3	47.2	47.5	48.5	49.2	48.5	49.1	51.1	53.3	51.8	..
Vietnam	13.1	18.8	27.2	33.6	32.1	36.4	38.1	41.7	40.8	40.4	..
Kore	32.1	28.2	28.2	29.8	30.1	31.2	30.5	32.6	36.4	32.4	..
Çin	32.1	30.5	30.9	31.6	29.7	30.4	30.2	30.9	31.5	30.8	..
Tayland	26.3	22.7	22.8	22.1	22.7	23.9	24.2	25.1	23.7	23.6	..
B. Krallık	23.5	23.6	23.8	23.9	22.4	22.6	23.9	23.1	22.7	23.5	..
Norveç	20.5	21.6	21.2	21.1	22.4	22.3	21.0	21.6	21.3	22.6	..
Avustralya	16.6	18.1	17.3	18.1	19.1	19.8	20.7	18.0	18.3	21.5	..
Meksika	22.2	21.2	21.4	20.5	20.2	19.6	20.6	21.2	20.9	20.4	..
ABD	23.0	21.0	20.6	20.5	20.9	21.8	22.7	19.5	18.7	18.9	..
Japonya	19.1	18.4	18.3	17.8	17.8	18.1	17.6	17.6	17.3	17.0	..
Kanada	15.9	15.1	15.9	15.8	15.0	15.1	14.4	14.7	15.7	16.5	..
AB	17.6	16.8	16.7	17.2	16.7	17.4	17.6	16.0	15.5	16.2	..
Brezilya	12.3	10.9	11.5	10.7	11.7	13.6	14.8	13.9	13.4	13.3	..
Rusya	9.6	8.5	9.2	10.7	12.2	16.1	15.9	12.4	11.4	13.0	..
İsviçre	25.8	25.3	26.3	27.0	26.9	27.3	27.5	14.0	13.3	12.9	..
Hindistan	7.8	7.9	7.7	8.9	9.2	8.0	7.7	7.4	9.1	10.3	..
Türkiye	2.2	2.1	2.2	2.3	2.3	2.6	2.5	2.9	2.3	3.0	..
B.A.E.	..	..	3.8	3.6	10.4	5.3	2.6	2.7	3.1	2.2	..

Kaynak: World Development Indicators (2020)

İlginç olan nokta ise küresel hasıladaki paylarını ve refah düzeylerini koruyabilen Asya ekonomilerinin incelenen dönem açısından Japonya ve Çin bir tarafa, istisnasız her birinin toplam ticaretinde yüksek teknoloji payının ciddi bir artış eğiliminde olduğudur (Tablo 4). AB ortalamasından ve gelişmiş ekonomilerin her birinden bu gösterge açısından da pozitif yönde ayrıışan bahse konu ülkelerin katma değeri yüksek üretim süreçlerindeki başarısının ekonomik istikrara koşut seyri, küresel krizin artçı etkilerini yansıtan böylesi bir tarihsel dilimde tesadüf olabilir mi?

Yarım yüzyıl önce dünya toplam ticaret hacminin üçte birinden fazlasını elinde bulunduran ABD, Almanya ve Japonya gibi ekonomiler, geçen zamanda küresel pazarlardaki liderliği başta Çin olmak üzere Doğu Asya'nın yükselen ekonomilerine kaptırmıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda artan bir ivmeyle genişleyen küresel ticaret pazarında yüksek teknolojlili ihracatta üstünlüğün dinamik yükselen ekonomilere kayması sonucunda Çin'in başı çektiği Doğu Asya ülkelerinin çevreden merkeze doğru hareketlenmesi, Asya kıtasını küresel ticaretin ağırlık merkezi hâline getirmiştir (bkz: Tablo 5, Tablo 6 ve Grafik 1).

Tablo 5. Küresel ürün ihracatında kıtasal payların değişimi, 1995-2019 (%)

	1995	2000	2005	2010	2015	2019
<i>Dünya</i>	100	100	100	100	100	100
Asya	30,2	32,0	34,2	38,9	41,5	41,1
Avrupa Birliği	37,8	33,6	35,1	31,2	29,8	30,6
Kuzey Amerika	15,0	16,4	12,0	10,9	11,6	11,0
Latin Amerika ve Karayipler	4,5	5,7	5,6	5,8	5,6	5,6
Afrika	2,2	2,3	3,0	3,4	2,4	2,5
Okyanusya	1,4	1,3	1,3	1,7	1,4	1,7

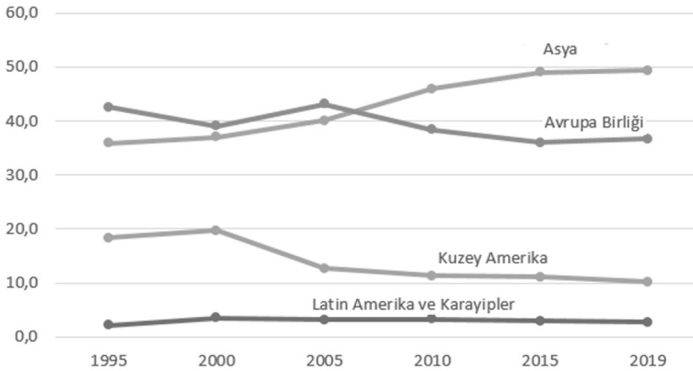
Kaynak: UNCTAD (2020) verilerinden derlenmek suretiyle hesaplanmıştır.

Tablo 6. Yüksek beceri ve yoğun teknoloji içeren ürün ihracatında kıtasal payların değişimi, 1995-2019 (%)

	1995	2000	2005	2010	2015	2019
<i>Dünya</i>	100	100	100	100	100	100
Asya	35,9	37,0	40,1	46,0	49,0	49,4
Avrupa Birliği	42,6	39,0	43,1	38,3	36,0	36,7
Kuzey Amerika	18,3	19,6	12,7	11,4	11,1	10,2
Latin Amerika ve Karayipler	2,2	3,5	3,1	3,3	3,0	2,7
Afrika	0,5	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6
Okyanusya	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4

Kaynak: UNCTAD (2020) verilerinden derlenmek suretiyle hesaplanmıştır.

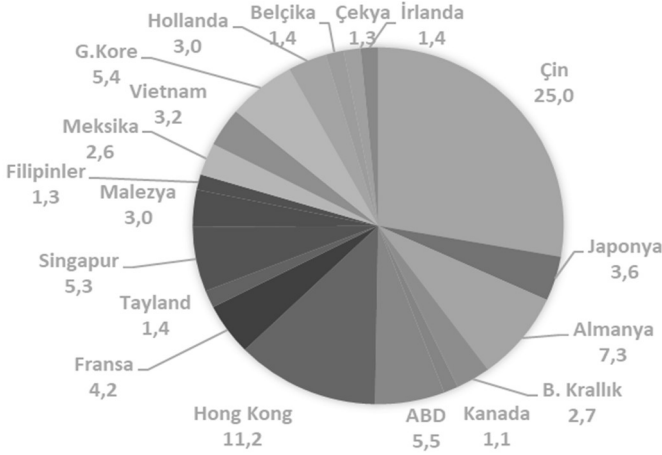
Bu durum kapitalist hiyerarşide önemli bir değişimin habercisi olarak nitelendirilebilir mi? Bir yanda genel olarak yüksek teknoloji içeren ürün ticaretinde “gelişmekte olan ülkeler”in paylarının giderek artmakta oluşu, diğer yanda kimi “gelişmiş ekonomiler” tarafından bir çıkış yolu olarak görülen küresel ticaret savaşları... Bununla birlikte bazı gelişmekte olan ülkelerde yüksek teknoloji içeren ürün ihracatına konu malların dünya ihracatına hangi katma-değer alanından entegre olduğu önemli bir olgudur. Post-Fordist organizatif dönüşümler (taşeronlaşma vb.) ve neo-liberal uygulamalar bu sürecin sürdürülebilirliğini etkileyen ve rekabetin nihai safhasını belirleyen etmenlerdir. Diğer yandan, doların değer kaybının değerler üzerindeki etkisi yadsınamaz bir faktördür. Özellikle ABD’nin küresel payındaki gerilemede bu durumun önemli bir etkiye sahip olduğu söylenilebilir. Her şey karşın bu dönüşümün ortaya koyduğu asıl gerçek, düşük gelir grubunda yer alan ülkelerin bu döneme özgü yüksek/yeni teknoloji içeren ürün ihracatında herhangi bir yerlerinin olmamasıdır. Bu ise merkez-çevre ilişkisinin bir yönüyle yeniden üretilmekte olduğunu düşündürmektedir.

Grafik 1. Yüksek beceri ve yoğun teknoloji içeren ürün ihracatında kıtasal payların değişim trendi, 1995-2019 (%)

Kaynak: Tablo 6’dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Böylelikle yoğun teknoloji içeren ürünlerde küresel ihracat hacminin tek başına yaklaşık dörtte birini gerçekleştiren Çin başta olmak üzere Asya kıtasının yükselen ekonomileri, bu alanda küresel pazarın yarısını ele geçirmiş durumdadır. Grafik 2, Dünya Bankası indikatörlerine göre belirlenen yüksek teknolojili ürün gruplarında Birlik-içi ticaret hariç tutulmak üzere 2019 yılı ihracat verilerini içermektedir. Bu sınıflandırmaya göre yaklaşık 2.9 trilyon ABD doları olarak gerçekleşen (World Bank, 2021) dünya yüksek teknolojili ürün ihracatında Çin’i sırasıyla Hong Kong (%11.2), Almanya (%7.2), ABD (%5.5) ve G. Kore (%5.4) takip etmektedir.

Grafik 2. Küresel yüksek teknoloji ürün ihracatında başlıca ülkeler (Birlik-içi ticaret hariç), 2019

Kaynak: World Bank (2021)

Buraya kadarki tablo ve grafiklerin ortaya koyduğu en önemli öge, büyük çoğunluğu gelişmiş ya da büyük/yükselen ekonomilerden oluşan ülkelerin yüksek teknoloji içeren ürünlerde aslan payına sahip olduğudur. Öte yandan Latin Amerika ve Afrika gibi nüfus ve teknoloji yoğun üretim için gerekli hammaddeler açısından önemli kaynaklara sahip coğrafyaların ise neredeyse esamesinin okunmadığıdır. Diğer bir deyişle küresel pazar paylarını gösteren verilerin tersten söylediği, düşük gelir grubuna mensup ülkelerin ileri teknoloji içeren ürünlerin üretim ve ticaretinden dışlanmış olduğudur.

AB özeline inilmek ve Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) verilerinden yararlanmak suretiyle AB'nin yüksek teknoloji ürün ticaretindeki son on yıllık değişim incelendiğinde ise teknoloji yoğun alt ürün gruplarının toplam ticarete kapladığı hacim ve dönemsel artış trendinin Tablo 7'deki gibi olduğu görülmektedir. Buna göre AB, son on yıllık zaman diliminde toplam ihracatındaki teknolojik ürün payını %2,6 oranında artırabilmiş, buna karşın ithalatta da son on yılda toplam dış ticaret hacmine oranla %3,5 düzeyinde kaydedilen artış, yüksek teknoloji ürünler açısından Birliğin dış ticaret açığına artış eğilimi olarak olumsuz yansımıştır.

Tablo 7. AB'nin toplam dış ticaretinde yüksek teknolojinin payı, AB-dışı ticaret (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İhracat	15,0	14,4	14,6	14,6	14,8	16,0	16,5	16,7	16,9	17,9	17,6
İthalat	16,6	14,9	14,8	14,9	15,3	17,8	18,8	18,7	18,2	18,8	20,1

Kaynak: Eurostat (2021)

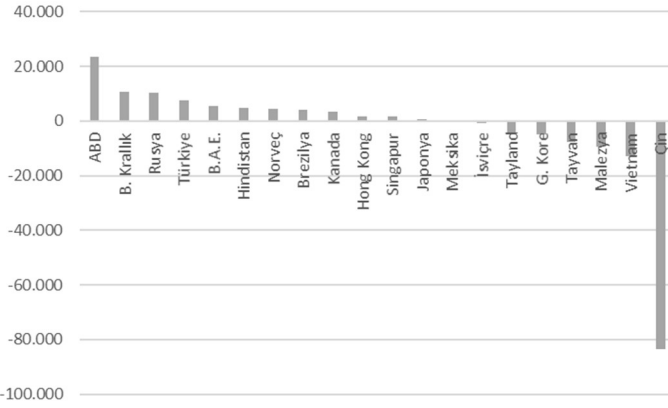
Tablo 8 ise AB'nin yüksek teknoloji ürünleri ihrac ettiği başlıca 20 ortağı listelemektedir. İncelenen dönem başından (2010) itibaren ABD'ye olan yüksek teknoloji ürün ihracatındaki artış dikkat çekicidir (%8,3). Nitekim 2020 yılına bakıldığında ABD'nin, toplam yüksek teknoloji ürün ihracatında dörtte biri aşan bir oran ile AB'nin başlıca pazarı hâline geldiği anlaşılmaktadır. ABD'yi ise Brexit sonucunda Birlikten ayrılan Birleşik Krallık (%10,3); dönem başına göre kaydedilen %4,1'lik bir ihracat artışı ile Çin (%12,1); ve ardından İsviçre (%6,8) takip etmektedir. Yine dönem başına göre %0,5 oranında bir düşüşe rağmen Türkiye, 2020 yılı itibarıyla AB'nin yedinci büyük pazarı konumundadır.

Tablo 8. AB'de yüksek teknoloji ürün ihracatı, ilk 20 ticaret ortağı (2010-2020)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
AB-Dışı	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ABD	17,8	18,2	18,4	18,0	19,3	21,4	21,9	21,5	22,4	24,7	26,1
B. Krallık	14,0	12,7	13,1	13,2	14,0	14,1	13,9	13,6	12,7	11,1	10,3
Çin	8,0	8,3	8,8	8,9	9,7	9,4	9,9	11,1	11,4	11,7	12,1
İsviçre	6,3	6,5	6,0	6,0	5,9	5,7	5,9	5,9	5,9	5,8	6,8
Rusya	5,1	5,6	5,8	5,3	4,5	2,9	3,0	3,4	3,2	3,3	3,4
Japonya	2,9	3,0	3,3	3,2	3,1	2,7	3,0	3,0	3,2	3,3	3,1
Hindistan	2,1	2,0	1,8	1,6	1,5	1,5	1,7	2,2	2,5	2,4	2,2
Singapur	2,7	2,5	2,4	2,1	1,8	1,8	2,0	2,1	2,5	2,3	2,1
Türkiye	3,0	3,1	2,7	2,8	2,7	3,0	2,8	2,4	2,1	2,3	2,5
Kanada	1,2	1,3	1,4	1,6	1,6	1,7	1,5	1,7	1,9	2,1	2,2
Hong Kong	2,2	2,0	2,6	1,8	1,5	1,4	1,7	1,9	1,8	1,5	1,5
B.A.E.	2,8	3,0	3,2	3,5	3,4	3,9	3,8	2,5	1,7	1,7	1,7
Norveç	2,0	1,8	1,7	1,7	1,8	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7
Brezilya	2,0	2,1	2,1	2,1	2,2	2,1	1,8	1,6	1,6	1,6	1,5
G. Kore	1,8	2,1	1,8	2,1	2,1	1,9	1,9	1,9	1,6	1,9	1,8
Meksika	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,6	1,7	1,4	1,6	1,5	1,3
Tayvan	1,0	1,1	1,1	1,1	1,3	1,3	1,5	1,6	1,5	1,2	1,4
Malezya	2,0	1,8	2,1	1,9	1,9	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1
Vietnam	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	0,5
Tayland	0,9	0,8	1,1	1,1	0,7	0,7	0,9	1,0	0,8	0,8	0,6
Diğer	20,5	20,4	18,9	20,2	19,4	19,3	17,8	17,4	18,0	17,5	16,3

Kaynak: Eurostat (2021)

AB'nin yüksek teknoloji ürünlerdeki dış ticaret açığının, Çin'den gerçekleştirdiği yüksek teknoloji ürün ithalatındaki kayda değer artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Grafik 3'te görüldüğü gibi 2020 yılı itibarıyla Birliğin Çin ile olan yüksek teknoloji içeren ürün alışverişinde yaklaşık 84 milyar Euro'luk bir dış ticaret açığı söz konusudur (ayrıca bkz. Tablo 9). Asya'nın diğer yükselen ekonomileri olan Vietnam, Malezya, Güney Kore, Tayland ve Tayvan ile olan dış ticaretinde de açık verdiği görülmektedir. Buna karşın başta ABD (23.7 milyar Euro) olmak üzere; Rusya (10.5 milyar Euro) ve Birleşik Krallık (10.6 milyar Euro) gibi küresel ve bölgesel rakipleri karşısında önemli miktarlarda dış ticaret fazlası verdiği dikkati çekmektedir (Eurostat, 2021). Türkiye karşısında da bu rakam 7.5 milyar Euro'luk bir fazlaya karşılık gelmektedir.

Grafik 3. AB'nin yüksek teknoloji ürünlerde dış ticaret dengesi, ilk 20 ticaret ortağı, 2020 (Milyon Euro)

Kaynak: Tablo 9'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 9'da ise AB'nin yüksek teknoloji ürünlerdeki dış ticaret dengesinin alt ürün gruplarına göre dağılımı görülmektedir. Buradan, 2020'de Çin karşısındaki dış ticaret açığının büyük ölçüde, Elektronik-Telekomünikasyon (50 milyar Euro) ve Bilgisayarlar - Ofis Makineleri (43 milyar Euro) alt ürün gruplarındaki ithalat rakamlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Birleşik Krallık ve Rusya karşısındaki dış ticaret fazlasının ise muhtelif alt ürün grupları arasında nispeten dengeli dağıldığı görülmektedir. ABD karşısında Hava-Uzay alt sektöründeki 11 milyar Euro'luk açığın, Birliğin Eczacılık alt ürün grubundaki mukayeseli üstünlüğü ile (27 milyar Euro) fazlasıyla kapatıldığı görülmektedir. Bunların dışında Birliğin 10 milyar Euro üzerinde açık verdiği tek kalem Elektrik ve Telekomünikasyon alt ürün grubunda ve Vietnam⁵ karşısın-

⁵ Vietnam'ın bu alt ürün grubu üretim ve ihracatındaki yükselişi tesadüfi değildir. Nitelikli bir devlet teşviğini arkasına alan elektronik endüstrisi; yarı iletkenler, entegre devreler, baskılı devre kartı vb. yanı sıra elektronik enerji tasarrufu araçları (yüksek hassasiyetli sensörler, data entegratörler, ekipman sevk sistemleri, bileşenler ve aksesuarlar) üretiminde de uzmanlaşmıştır (Ngoc ve Binh, 2019: 2). Böylece

dadır (11.6 milyar Euro). AB'nin Türkiye karşısında ise Silahlar alt sektöründe kaydedilen düşük miktarda açık dışında başta Hava-Uzay, Eczacılık, Elektrik ve Telekomünikasyon ve Bilimsel Cihazlar olmak üzere her bir alt ürün grubunda dış ticaret fazlası verdiği dikkati çekmektedir (toplamda 7.5 milyar Euro).

Tablo 9. AB'nin yüksek teknoloji ürün gruplarına göre dış ticaret dengesi, ilk 20 ticaret ortağı, 2020 (Milyon Euro)

	Topl.	Elektronik ve Telekomünikasyon	Bilimsel Cihazlar	Eczacılık	Hava-Uzay	Elektrikli Olmayan Makineler	Bilgisayarlar Ofis Makineleri	Kimya	Elektrikli makineler	Silahlar
AB-Dışı	-4.064	-60.358	19.147	52.502	19.398	5.011	-41.074	2.918	-3.335	1.728
ABD	23.666	2.528	2.342	26.925	-11.092	191	913	918	75	867
B. Krallık	10.580	2.300	1.111	2.320	1.709	109	2.692	32	163	143
Rusya	10.516	2.426	2.125	2.173	1.382	364	1.722	139	167	18
Türkiye	7.479	1.395	1.160	1.409	2.243	155	801	188	149	-20
B.A.E.	5.454	1.197	534	503	1.982	260	822	30	85	42
Hindistan	4.817	-223	913	414	3.503	180	356	-415	84	3
Norveç	4.517	1.849	737	460	242	83	1.264	-223	164	-59
Brezilya	4.224	548	662	1.877	180	140	117	653	30	17
Kanada	3.447	190	360	2.716	-117	168	19	-620	10	720
HongKong	1.742	172	474	270	1.234	43	-498	15	35	-3
Singapur	1.564	865	-450	-691	1.168	117	387	131	32	7
Japonya	825	-1.263	34	2.717	758	-456	-410	166	-716	-5
Meksika	-509	-890	-497	623	735	212	-862	121	43	7
İsviçre	-701	2.792	-1.474	-4.942	1.005	-278	2.247	67	154	-273
Tayland	-4.018	-2.227	246	312	29	261	-2.627	55	-81	14
G. Kore	-4.903	-2.530	1.140	-1.644	828	-127	-2.404	82	-200	-47
Tayvan	-7.588	-5.844	442	500	216	52	-2.750	51	-213	-43
Malezya	-9.544	-8.044	-544	166	111	159	-1.254	13	-154	4
Vietnam	-12.839	-11.681	142	565	219	101	-2.044	-36	-111	5
Çin	-83.502	-49.907	2.905	3.701	5.209	869	-42.847	-63	-3.322	-47

Kaynak: Eurostat (2021)

güçlü demografik olanakların yanı sıra Elektronik ve Telekomünikasyon alt ürün grubunun spesifik alanlarına özgü destekleyici devlet politikaları bu yükselişte anahtar bir rol oynamıştır. Örneğin Vietnam hükümeti, yüksek teknoloji içeren sektörler ve sanayi bölgelerinin yanı sıra az gelişmiş sosyoekonomik bölgelerdeki şirketler için kayda değer oranda vergi indirimleri sağlamakta; daha da ötesi 2025-2035 Endüstriyel Kalkınma Stratejisi dönemi için elektronik, bilgi ve telekomünikasyon teknolojileri, Vietnam hükümeti tarafından belirlenen öncelikli sektörlerin başında yer almaktadır (Nguyen, 2020).

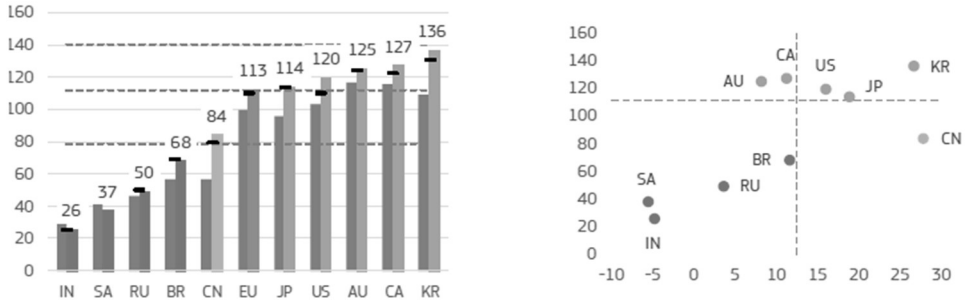
Tablo 10'daki ithalat payı oranlarına bakıldığında incelemeye konu dönem başından itibaren Birlik-dışı ülkelerden yapılan yüksek teknoloji ürün ithalatının yarısından fazlasının Çin (2020: %36) ve ABD (2020: %19) toplamından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu oran on yıllık dönem itibarıyla Çin karşısında %3.1; ABD karşısında ise %1.6'lık bir artışa karşılık gelmiştir. Birleşik Krallık, Japonya, Güney Kore ve Singapur gibi ülkelerden yapılan ithalat yine dönem başı itibarıyla oransal olarak düşmüş, Vietnam'dan yapılan yüksek teknoloji ürün ithalatındaki (Elektrik ve Telekomünikasyon alt ürün grubundan kaynaklanan) oransal artış ise istisnai bir görünüm arz etmiştir. Türkiye, B.A.E. hariç tutulursa Birlik açısından başlıca ülkeleri gösteren listede ithalat ortakları arasında son sırada gelmekte olup, bununla birlikte AB'ye olan düşük hacimli ihracatını dönem başından itibaren üçte bir oranında arttırabilmiştir.

Tablo 10. AB'nin yüksek teknoloji ürün ithalatı, ilk 20 ticaret ortağı (2010-2020)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
AB-Dışı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Çin	33,0	33,1	32,2	31,4	31,6	32,8	32,1	32,4	32,7	32,5	36,1
ABD	17,4	18,2	20,4	20,0	20,2	21,8	22,9	22,5	22,6	22,3	19,0
B. Krallık	9,6	9,6	8,4	8,3	8,7	8,2	8,3	8,2	7,5	7,4	7,1
İsviçre	6,1	6,8	7,0	7,3	7,4	6,7	6,9	6,7	6,1	6,2	7,0
Vietnam	0,3	1,1	2,6	3,7	3,3	3,5	4,0	4,1	4,0	4,0	4,2
Tayvan	3,9	3,6	3,2	3,1	3,1	2,9	3,3	3,3	3,3	3,3	3,5
Japonya	5,6	5,3	4,8	4,3	4,0	3,4	3,4	3,1	3,1	3,0	2,8
G. Kore	4,6	3,6	3,3	3,3	3,1	2,7	2,4	3,3	3,1	2,9	3,2
Malezya	3,1	3,0	2,7	2,7	3,0	2,9	2,8	3,0	3,0	3,6	3,8
Singapur	2,8	3,0	3,1	3,3	2,7	2,4	2,1	1,9	2,0	2,0	1,6
Tayland	1,7	1,4	1,4	1,6	1,8	1,7	1,8	1,9	2,0	1,8	1,8
Kanada	1,3	1,4	1,3	1,4	1,3	1,3	1,6	1,3	1,3	1,3	1,2
Meksika	1,0	1,1	1,2	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2	1,3	1,4	1,5
HongKong	1,4	1,2	1,2	1,3	1,4	1,9	0,8	0,7	1,0	0,9	1,0
Hindistan	0,9	0,9	0,7	0,7	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7
Rusya	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4
Brezilya	0,8	0,8	0,8	0,5	0,4	0,3	0,5	0,3	0,3	0,3	0,2
Norveç	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4	0,3
Türkiye	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
B.A.E.	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Diğer	4,6	4,3	4,0	4,3	4,3	4,2	3,9	4,1	4,8	5,3	4,3

Kaynak: Eurostat (2021)

Gerek küresel ölçekte gerekse AB açısından bir diğer önemli gösterge de yenilik süreçlerinde, diğer bir deyişle inovasyon performansı açısından ülkelerin kat ettiği yoldur. Bu alanda Avrupa Komisyonunun her yıl Avrupa Yenilik Skorbordu (European Innovation Scoreboard/EIS) adıyla yayınlamakta olduğu endeksler yol göstericidir. Bu bağlamda ulusal araştırma ve yenilik sistemlerinin görece güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyan; ilerleme ve yenilik performansını artırmak için öncelikli alanları belirleyen indikatörler yardımıyla oluşturulan 2021 yılına ait güncel performans verileri (Grafik 4) dikkate alındığında AB'nin yenilik alanında küresel düzeydeki başlıca rakipleri ABD, Güney Kore, BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika), Japonya, Kanada ve Avustralya olarak ön plana çıkmaktadır. Buna göre Güney Kore, Kanada, Avustralya, ABD ve Japonya gibi gelişmiş ekonomilerin AB performans ortalamasının üzerinde bir düzeyde yer aldığı; Çin, Brezilya, G. Afrika, Rusya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilerin ise AB ortalamasının gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 4. AB ve başlıca küresel rakipleri (AB'nin 2014 performansına endeksli karşılaştırma grafikleri)

Not: Renkli sütunlar, 2021 yılındaki performans düzeylerini AB'nin 2014 yılı performans düzeyi baz alınmak suretiyle ortaya koymaktadır. Yatay tireler ise AB'nin 2020'deki performansını yine 2014'teki performans çıktılarına göre işaretleyen düzeylerdir.

Kaynak: European Commission (2021)

Grafik 4'ün sağındaki dağılım diyagramında yer alan dikey eksen ülkelerin 2021'deki mevcut performansını, AB'nin 2014'teki performans değerleri baz alınmak suretiyle göstermektedir. Yatay eksen ise 2014 ve 2021 yılları arasındaki performans değişimini yine AB'nin 2014'teki puanı baz alınmak suretiyle yansıtmaktadır. Kesikli çizgiler ise AB'ye ait baz puanları göstermektedir. Buna göre 2014 ile 2021 yılları arasında yenilikçi performans açısından en dinamik ve AB'ye kıyasla daha yüksek oranlı artış gösteren ülke Çin (%27,9) olurken, onu sırasıyla Güney Kore (%26,7), Japonya (%19,0) ve ABD (%16,0) takip etmiştir. Avustralya, Brezilya, Kanada, Hindistan, Rusya ve Güney Afrika'nın performansı ise AB'ye

(%12,5) kıyasla gerileme eğilimindeyken; mevcut performans ve büyüme oranları bir arada değerlendirildiğinde Japonya, Güney Kore ve ABD'nin AB'ye kıyasla artan bir performans üstünlüğü yakaladığı; buna karşın Avustralya ve Kanada'nın ise tedricen azalan bir performans üstünlüğüne sahip olduğu ayırt edilebilmektedir. AB, Çin karşısında azalan bir performans üstünlüğüne sahipken; Brezilya, Hindistan, Rusya ve Güney Afrika karşısında ise artan bir performans üstünlüğü yakalayabilmiştir (EIS, 2021: 31). Bu veriler yardımıyla ulaşılabilecek en kestirme sonuç ise yenilik performansı açısından AB ortalamasının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında açılan spektrumda tam ortada yer alan renge karşılık geldiğidir.

Sonuç

Bir tarihsel toplumsal sistemin “serbest rekabet”e/”serbest ticaret”e kuvvetli eğilimler göstermesi ile o sistemin bir “serbest rekabet/serbest ticaret” sistemi olması iki ayrı şeydir. Liberal kuramcılar, genel bir eğilim olarak, bir yandan durmaksızın ekonomik alana devlet müdahalelerinden - daha geniş ve doğru bir ifade ile toplumsal müdahalelerden - yakınmakta, diğer yandan ise kapitalizmi bir “serbest piyasa/serbest ticaret sistemi”ne indirgeyerek ele alıp, ekonomi politikasına ilişkin önerilerini bu indirgmeden hareketle inşa etmektedirler.

Sistemde fiilen serbest ticaretin olmaması, olamaması - neo-klasiklerin terimleriyle ifade edilirse - piyasaların aksadığını, tam rekabet şartlarının geçerli olmadığını gerçekte bizzat neo-klasik kuramın mantığı gereği teyit eder. Eğer tam rekabet şartları söz konusu değilse “üretim faktörleri”nin elde edeceği gelirler “düzgün dağılmayacağı” gibi, bazı iktisadi faaliyetler daha yüksek getirilere, diğer bazıları ise daha düşük getirilere sahip olacaktır. Tam bu noktada, reel piyasa ağlarının, belki daha uygun bir ifade ile kapitalist piyasa ağlarının ucu görünmeye başlar.

Kapitalist piyasa ağları, Smith'in hayali piyasası gibi bir harmoniler dünyası değil, Einstein'in evreni gibi eğik bükük, daha da ötesi, son derece hiyerarşik nitelikler gösteren iktisadi faaliyetlerin üst üste binmesi ve birbirleriyle yer yer kesikli bir şekilde eklenmesiyle bina olan, tesadüfi ve öngörülemez süreçlerin işleyebildiği alabildiğine dinamik ve sürekli değişim hâlinde olan toplumsal (ve elbette ekonomik) bir kurumdur. Bu bağlamda bir ülkenin belirli bir alt dönemde kapitalist liderler arasına girmesi, bu hiyerarşilerin en tepesindeki - ve genel olarak ilgili dönem açısından yeni - birkaç iktisadi faaliyette uluslararası düzeyde rekabetçi hâle gelebilmesi ile ilgilidir. Yani - Smith'in kavramı ödünç alınır - “değişim değeri” yüksek ürünleri üretip ihraç edebilmesi ile ilgilidir. Söz konusu

yüksek getirili, değişim değeri yüksek birkaç üründe rekabetçi hâle gelmiş bir ülke için, “malların mallarla” kapitalist piyasa ağları dolayımı ile “değiş-tokuşu” ne kadar toplumsal denetimden uzak bir şekilde işleyebilirse, “uluslararası ticaret”ten elde edilecek kazançlar da o denli yüksek olacaktır. Dolayısıyla bir ulus-devlette kapitalist liderler arasına girme süreci, bu sürecin belirli bir noktasından itibaren liberal iktisadi yaklaşım ve uygulamaların, daha eski ve kanımızca daha “iyi” bir ifade ile “serbest rekabetçi”/“serbest ticaretçi” yaklaşım ve uygulamalarının, o devlette ana akım hâline gelme sürecidir.

Kapitalizmin bir serbest ticaret sistemi değil de esas olarak serbest ticarete eğilimli bir tarihsel toplumsal sistem olmasından çıkabilecek en önemli sonuçlardan biri, “kapitalist tipte ulusal zenginlik”in en belirleyici kaynaklarından birinin bizzat - bu eğik bükük ve hiyerarşik nitelikler gösteren - küresel kapitalist piyasa ağları üzerinden gerçekleştirilebilir olması gerçeğidir. Bu durum, kapitalizm tarihsel olarak değerlendirildiğinde, neden hemen her bir alt dönemde aynı anda hem “liberal” düzenlemelerin hem de “müdahaleci” düzenlemelerin bir arada bulunabildiğini anlamak açısından belirleyici bir öneme sahip olmuş görünmektedir.

İktisadi getirileri bir piramit biçiminde hiyerarşileştirip kurumsallaştıran küresel kapitalist piyasa ağları, “kapitalist tipte ulusal zenginlik”e erişim peşindeki (“yakalama” sürecindeki) ülkeleri çarpıcı bir ikileme karşı karşıya bırakmaktadır: Kapitalist tipte ulusal zenginliğe giden yolun belirleyici bir boyutunun bizzat küresel kapitalist piyasa ağları içinde gerçekleştirilebilir olmasına karşılık aynı piyasa ağlarının, söz konusu ülkeleri görece düşük getirili faaliyetlerde, “değişim değeri” düşük ürünlerde bir uzmanlaşma, - evrimci iktisatçıların tabiriyle - bir yol bağımlılık ile malul bir durumda bırakmasıdır. Yani söz konusu ülkelerin görece yoksulluğunun belirleyici kaynaklarından biri bizzat - iktisadi getirileri hiyerarşik bir şekilde kurumsallaştıran - küresel kapitalist piyasa ağlarıdır.

“Kapitalist tipte ulusal zenginlik” peşindeki ülkelerin karşı karşıya olduğu bu ikileme, aynı zamanda neden sınırlı sayıda ülkenin söz konusu zenginliğe erişip, neden bazılarının erişemediğini anlamak açısından da önemli bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasına özgü “ulusal kalkınmacılık”ın “başarısızlığı”, tam da ulusal kalkınmacılığa yönelmiş ülkelerin kapitalist tipte ulusal zenginliği temelde “ulusal pazar” içinde inşa etmeye çalışmaları ile ilgili olmuştur. Elbette bu, sürecin bir yönüdür. Diğer yön ise “ulusal kalkınmacılık”ın geleceğe değil geçmişe dönük olmasıyla, ilgili dönemin geleceğindeki potansiyel yeni teknolojilere, yeni iktisadi faaliyetlere yönelmemesiyle ilgilidir. Kısaca,

“kalkıncı uygulamalar, kapitalist tipte bir ulusal zenginlik açısından, küresel kapitalist piyasa ağlarına uzun dönemde ve gelecekte ... daha yüksek getirili faaliyetlerin ihracatı çerçevesinde eklenmeye hizmet edecek “liberal” ve “müdahaleci” uygulamaların döneme uygun pragmatist birlikteliğini referans alan bir perspektiften oldukça uzak kalmıştır” (Alpaslan, 2016: 517).

İktisadi getirileri hiyerarşik bir şekilde piyasa ağları dolayımı ile kurumsallaştırmış bir tarihsel toplumsal sistemde “kapitalist tipte zenginlik”e erişimin yolu, veri bir alt dönem içinde “değişim değeri yüksek”, genel olarak döneme özgü yeni teknoloji içeren iktisadi faaliyetlerin en azından bir bölümünde liderler arasına girmekten geçmektedir. Bunun için ise devletin koruma, teşvik ve yönlendirmeleri kilit önemdedir. Yani bizzat adıyla sanıyla devlet müdahalesi, son derece belirleyici bir fonksiyona sahiptir. Ancak “kapitalist tipte zenginlik”in en belirleyici kaynaklarından biri bizzat küresel piyasa ağları olduğu için, başkalarının piyasa sahasına müdahaleleri engellenmeli, değilse sınırlandırılmalıdır. “Bu durum dışarıya doğru liberal uygulamalar yönünde sürekli bir basınç yaratır. Sistemin bütün hegemonlarının (bir zamanlar İngiltere, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD) dönemin koşullarına özgü liberal uluslararası düzenlemelerin başını çekmeleri tesadüf değildir” (Alpaslan, Akseki vd., 2008: 20). Hegemonlar, hegemon hâline geldikleri alt dönemde iktisadi getiri hiyerarşisinin en üst katlarına yerleşmişlerdir.

Tıpkı 1860’lı yıllarda İngiltere’nin başı çektiği ve küresel liberal uygulamaların hız kazandığı alt dönemde “1870’li yıllardan sonra ... gelişmiş ülkelerde müdahaleci eğilimlerin bu sürece paralel bir şekilde seyretmesinde (Polanyi, 1986) olduğu gibi, bugün de mevcut uluslararası liberalleşme süreçlerine gelişmiş ülkeler cephesinde yürütülen devlet müdahaleleri (bilim, teknoloji ve yenilik politikaları biçiminde) damgasını vurmaktadır. Kanımızca bu durum, o zaman olduğu gibi bugün de hiyerarşileri yeniden üretme”ye hizmet etmektedir (Alpaslan, Akseki vd., 2008: 21).

Hiyerarşilerin yeniden üretilmesinin atılım kazandığı her alt dönemde, piramidin alt kısımlarında olduğu kadar üst kısımlarında da önemli değişimler yaşanmaktadır. Örneğin İngiltere, bir zamanların “üzerinde güneş batmayan imparatorluk”u, kapitalizmin hegemon devleti, II. Dünya Savaşı sonrasında yerini ABD’ye devretmek zorunda kalmıştır. Benzer duruma günümüzde ABD aday görünmektedir. Yani kapitalizm koşullarında piramit kalmakta ancak en tepelerde bile piramidin farklı kısımları farklı yerlere geçebilmektedir. Metnin üçüncü bölümünde sunulan çeşitli istatistikî veriler sürecin bu yönüne günümüz açısından tanıklık etmektedir.

Başta Çin olmak üzere Uzak Doğu, kapitalist ekonominin ağırlık merkezinin her geçen zaman kaydığı bir coğrafya durumundadır. Bunda, başka etkenler dışında, bölge ülkelerinin dönemin “kapitalist tipte ulusal zenginlik” getirici, dinamik ve yüksek getirili iktisadi faaliyetlerinin yoğunlaştığı elektronik ve telekomünikasyon ile bilgisayar ofis makineleri gibi alanlarda liderler arasına girmeyi başarması belirleyici bir faktör olmuştur. Asya’nın yükselen ekonomilerinin söz konusu yeni teknolojiler alanında rekabetçi olmalarında görece ucuz emek maliyetleri kuşkusuz son derece etkili bir boyuttur. Ancak bu ülkelerin devletleri, kaynakları bu yeni teknoloji sahalarına kanalize etmemiş, teşvik, koordinasyon ve yönlendirme biçiminde aktif fonksiyonlar üstlenmemiş olsalardı, böylesi bir sonucun ortaya çıkmasının mümkün olamayacağı açıktır.

AB’nin yüksek teknoloji içeren ürünlerde verdiği açık tam da Asya’nın rekabetçi avantaj sağlayabildiği söz konusu iki alanda (elektronik ve telekomünikasyon ile bilgisayar ofis makineleri) olmuştur. Diğer yandan AB, eczacılık başta olmak üzere, hava-uzay ve bilimsel cihazlar gibi yüksek teknoloji ürün alanlarında belirleyici bir konum edinebilmiştir. Sonuçta yüksek teknoloji içeren, “değişim değeri” yüksek ürünlerde verdiği açık sınırlı da olsa artma eğilimindedir. Yenilik performansı açısından dönem boyunca ortalama bir performans gösteren AB, buna rağmen, bu aynı dönemde ABD’yle olan yüksek teknoloji içeren ürün dış ticaretinde artma eğiliminde olan bir fazla elde etmeyi başarmıştır.

AB’nin toplam ticaret hacmi içinde yüksek teknoloji içeren ürünlerin payının (özellikle yükselen Asya ekonomilerine kıyasla) görece düşük oluşu (yaklaşık %16 seviyesinde), AB üye ülkelerinin bütünsel olarak, temelde, daha önceki dönemlere özgü yüksek teknoloji, yüksek getiri alanlarında bir yol bağımlılığı içine hapsolmuş olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Ancak böylesi bir argüman ileri sürmek için daha ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Toparlanacak olursa, AB’de uygulanan ve zamanla yenilik sistemleri yaklaşımı biçiminde daha sistematik bir temel kazanan perspektiflere özgü politikaların, AB bütünsel olarak değerlendirildiğinde yeni bir çıkış yaratmadığı ancak AB’nin irtifa kaybını yavaşlattığı söylenebilir görünmektedir. Öte yandan, kapitalizme içkin bir şey olan gelir piramidi içindeki yer değiştirmeler AB gibi kendine özgü uluslararası bütünleşmeler açısından da geçerlidir. Nitekim yüksek teknoloji içeren iktisadi faaliyet alanları açısından rekabet avantajlarının Avrupa genelinde de farklılık gösterdiği açıktır. Diğer bir deyişle küresel ölçekte olduğu gibi kıtasal/bölgesel ölçekte de ülkeler arasında yüksek teknoloji içeren iktisadi faaliyet alanlarında uzmanlaşma düzeyleri ve pazar payları konusunda ciddi bir

orantısızlık mevcuttur. Dolayısıyla çalışmada incelenen veriler tersten okunduğunda belirginleşen arka plan, Türkiye de dâhil olmak üzere Birliğin üye ve aday ekonomilerinin gerek teknoloji yoğun ürünlerin üretim ve ticareti gerekse yenilik sistemleri açısından oldukça düşük bir performansa sahip olduğudur.

Son olarak, AB'yi oluşturan ülkeler de yine ters bir piramidin parçaları olarak değerlendirildiğinde, piramidin üst kısımlarında ne tür değişimler yaşanmıştır? Acaba İngiltere'nin Birlikten ayrılmasının nedenleri arasında yeni teknoloji içeren iktisadi faaliyetlere bu ülkenin erişimini sınırlayan Birlik içi "serbest rekabet" / "serbest ticaret" düzenlemeleri belirleyici bir etken olmuş mudur? Ya da örneğin Almanya, her ne kadar Birlikle gelen çeşitli "yük"lere ilişkin yakınmaların sözcüleri arasında yer alsada acaba küresel yüksek teknoloji içeren ürün ihracatında %7,3'lük bir paya sahip olmasını, bizzat Birlik içi "serbest rekabet" / "serbest ticaret" düzenlemelerine ne kadar borçludur? Bu ve benzeri soruların cevaplanabilmesine katkı sağlamanın yolu, kuşkusuz (en azından) AB içi iktisadi uzmanlaşma ve ticaretin analizinden geçmektedir.

Kaynakça

- Alpaslan, B. (2016). Kapitalist Sistemde Liberal ve Müdahaleci Dönemler: 1980 Sonrası Dönemde Devletin Yeni Müdahale Biçimleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpaslan, B. (2008). Piyasa ve Rekabet Miti, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü Eleştirel Bir Giriş (ss. 881-925), Editörler: Fikret Başkaya ve Aydın Ördök, Maki Bas. Yay. Ltd. Şti., Ankara.
- Alpaslan B., Akseki U., Tunalı E. ve B. Gök (2008). "The Spatial Role of Neo-liberal Policies and Science and Technology Policies in the Perspective of Regulation Process of the Center and Periphery Relation in the Current World System", Western Social Science Association "50th Annual Conference".
- Alpaslan, B., Afşar, K. E. ve U. Akseki (2008). "Neo-liberal Politikalar - Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları Ekseninde Türkiye ve Avrupa Birliği: Türkiye'nin Çevreleşmesi", "Türkiye'nin İktisadî Dönüşüm Süreci" konulu 2. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF.
- Alpaslan, B. ve U. Akseki (2006). "Bilim ve Teknoloji Politikaları: Kim İçin? Ne İçin? Nasıl?", "Bilim ve İktidar" başlıklı Karaburun Bilim Kongresi.
- Alpaslan, B. (2003). İktisat Teorisinde Arayışlar: Evrimci İktisat Teorisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andersen, E. S. (1996). "Evolutionary Economics: Post-Scumpeterian Contributions", Journal of Evolutionary Economics, 1 (2): 119-144.

- Bairoch, P. (1993). *Economics and World History Myths and Paradoxes*, The University of Chicago Press, Chicago, USA.
- Başkaya, F. (2005). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, Özgür Üniversite Kitaplığı: 43, Fikret Başkaya Toplu eserler: 4, Maki Basım Yayın, Ankara.
- Boratav, K. (2004). “Cancun’daki Tarım Politikaları Tıkanması Üzerine Çeşitlemeler”, Özgür Üniversite Forumu, Sayı: 28, ss. 12-25, Ankara.
- Braudel, F. (1991). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Braudel, F. (2004a). *Maddi Uygarlık-Gündelik Hayatın Yapıları*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Braudel, F. (2004b). *Maddi Uygarlık-Mübadele Oyunları*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Cengiz, Ç. (2019). *Döviz Kurları, Euro ve Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Chang, H-J. (2005). *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Edquist, C. (ed.) (1997). *Systems of Innovation – Technologies, Institutions and Organizations*, London and Washington: Printer Publishers.
- European Commission (2021). *European Innovation Scoreboard 2021*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2021). *Production and international trade in high-tech products*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Production_and_international_trade_in_high-tech_products#EU_exports_of_trade_in_high-tech_products (Erişim: 10.07.2021).
- Frank, A. G. (1982). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, The Macmillan Press Ltd., London, UK.
- Freeman, C. ve F. Louça (2002). *As Times Go by from the Industrial Revolution to the Information Revolution*, Oxford University Press, North Yorkshire.
- Freeman, C. ve L. Soete (2003). *Yenilik İktisatı*, TÜBİTAK yayınları, Ankara.
- Freeman, C. (1987). *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*, London, Printer.
- Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Galeano, E. (2010). *Latin Amerika’nın Kesik Damarları*, Çitlenbik Yayınları, İstanbul.
- Heaton, H. (1995). *Avrupa İktisat Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Kazgan G. (1980). *İktisadi Düşünce*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lundvall, B-A. ve S. Borrás (1997). “The Globalising Learning Economy: Implications for Innovation Policy, Report based on contributions from seven projects under the TSER programme DG XII, Commission of the European Union.

- Mann, M. (2012). İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914, Cilt 2, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Metcalf, J. S. (1995). "The Economic Foundations of Technology Policy: Equilibrium and Evolutionary Perspectives", in P. Stoneman (ed.), Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change, Blackwell Publishers, Oxford (UK)/Cambridge (US).
- Meyer, M. W. (2014). Japonya Tarihi Hanedanlık Döneminden Günümüz Japonya'sına, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Ngoc, T. B. ve D. T. Binh (2019). "Energy-Saving Electronics Production in Viet Nam: Rise and Problems of Sustainable Development", E3S Web of Conferences 134, 03020.
- Nguyen, T. (2020). Vietnam's Electronics Industry: A Guide to Emerging Opportunities, <https://www.vietnam-briefing.com/news/vietnams-electronics-industry-guide-emerging-opportunities.html/> (Erişim: 11.07.2021).
- Perilla Jimenez, J. R. (2019). "Mainstream and evolutionary views of technology, economic growth and catching up", J Evol Econ 29, 823-852.
- Polanyi, K. (1986). Büyük Dönüşüm, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Reinert, E. S. (1994). "Competitiveness and its Predecessors- a 500-year Cross-National Perspective", Paper Prepared for the Business History Conference 1994 Virginia, Oslo: Step Group Report.
- Rodrik, D. (2009). Tek Ekonomi Çok Reçete Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- Somel, C. (2000). "Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi", Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı içinde, ss. 65-110, Der. E. Ahmet Tonak, İmge Yayınevi, Ankara.
- Soyak, A. (2002). Küreselleşme, Om Yayınevi, İstanbul.
- Soyak, A. (1995). "Teknolojik Gelişme: Neoklasik ve Evrimci Kuramlar Açısından Bir Değerlendirme", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, Sayı 15, 93-103.
- Sönmez, A. (2001). Doğu Asya "Mucizesi" ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Stiglitz, J. E. (2004). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B Yayınları, İstanbul.
- Taşdelen, S. (2005). Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları-Anonim Şirketlerin Tarihi, Hukuku ve Ekonomisi Üzerine, ÜPV Yayıncılık, Ankara.
- Taymaz, E. (2001). Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, Ankara: TÜBİTAK, TTGV, DİE.

- UNCTAD (2020). Data Center: Merchandise Intra-trade and extra-trade of country groups by product, annual, <https://unctadstat.unctad.org/EN/> (Erişim: 10.07.2021).
- World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim: 11.07.2021).
- Yölek, M. A. (2015). Kalkınma Tartışmalarında Japon Modelinin Yükselişi, Düşüşü ve Tekrar Yükselişi, Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi Japonya, Çin ve Güney Kore'de Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji (ss. 132-162), Editörler: K. Ali Akkemik ve Sadık Ünay, Boęaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

